

BEVEZETÉS
A TIZENKILENCZEDIK SZÁZAD
TÖRTÉNETÉBE

IRTA

GERVINUS G. G.

NÉMETBŐL FORDITOTTA

RÓZSAÁGI ANTAL

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1886.

19204

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A jelen bevezetés a tizenkilenczedik század történetébe sem több, sem kevesebb, mint a mit czíme kifejez: kiegészítő része és kezdete egy nagyobb munkának, mely ezt követni fogja. Különféle okok és indokok birtak arra, hogy ezt elkülönítve, önállólag előre bocsássam. Egyike ez indokoknak az, hogy a jelen munka már terjedelménél fogva is nehézkessé tette volna a történeti mű első kötetét. Másrészt attól tartottam, hogy tartalmánál fogva, mely némi történelmi ismeretet tesz föl, mindjárt a történeti elbeszélés kezdetén olvasóim nagy részét el fogja ijeszteni, és pedig azon részét, mely magát az elbeszélést minden előismeret nélkül is megérti. E külső okok azonban aligha rábirtak volna a bevezetést a főmunkától elkülönítve közrebocsátani és még

kevésbé birhattak volna rá, hogy azt már most tegyem, midőn a főmunka megjelenését még nem helyezhetem közel kilátásba. E tekintetben leginkább az birt rám nézve befolyással, hogy néhány barátom, kiknek e bevezető munkáról tudomásuk volt, azon nézetet nyilváníták, hogy a jelen munka tartalma az embereknek a jövő iránt megingatott bizalmát ismét helyre fogja állítani, új hitet támaszt a jelenre nézve és mentő helyül szolgál azoknak, kik az utolsó évek hajótörése alatt szenvedtek. Miután pedig e férfiakat tisztelnem kell, ítéletök előtt elnémul szerénységem.

Ha e munka csak csekély részben is képes volna e czélnak megfelelni, minden esetre sajnálni kellene a késedelem minden percét.

Magam is sok csalódástól kiméltettem meg az által, hogy az utolsó időben bele szoktam már a világ történeti eseményeinek szemléletébe, mely elég korán megsemmisíté azon vérmes várakozásokat, melyek mások vérét erősebben lüktették. Igaz, hogy e belenyugvás vigaszt és bátorítást nyújtott mindenkor. Vajha e közlés másokkal szemben ugyanazt eredményezné!

Tagadhatlan, hogy e higgadtabb szemlélési mód mellett hamar meg lehet tanulni a gyors

politikai sikerek iránt táplált reményekről való lemondást, de meg lehet tanulni egyszersmind azt is, hogy az uralkodó pártok hiú örömét pillanatnyi előnyök miatt, szánakozva meg kell mosolyogni és végre meg lehet belőle tanulni, hogy nem szabad ragaszkodnunk azon hithez, mintha a világ eseményei egyesek akarata és önkénye szerint alakulnának és létesülnének.

E szemléleti mód mellett nagyon gyorsan megszokja az ember, hogy a legközelebbi időszak rövid történetéből is a század nagy mozgalmait kiérezze és azon hatalmas vonásokat, melyekkel a gondviselés írni szokott, ne egyenként betűzze, hanem egészben átolvassa. Néhány magas szem- és támpontot leszámítva, mely az újabb kor történelme szellemének megítéléséhez szükséges, a jelen munka lapjain újat nem igen találhatni és nem is várhatni.

Ha a történetből törvényeket akarunk származtatni, e törvényeknek csak általánosan ismert dolgokon elfogadott elvek és nézeteken és ellenmondást nem tűrő tényeken kell alapulniok. Ez az, a mit az olvasó a vonatkozó korszakra nézve e helyütt rövid, de lehetőleg világos egymásutánban találhat.

Azon csekély rész, a mely az itt-ott felmerülő elmélkedésre esik, magából a történeti események közvetlenségéből ered, minden kényszer, valamely rendszernek műszavai, vagy a sophistika művészete nélkül.

A tényekben gyökerező növényt, mely itt következetes, egyszerű törvényszerűségében szem elé kerül, remélhetőleg mindenki épnek, minden megnyomorítás nélkül fogja találni, és az ítélet virágain, melyek itt-ott bimbóznak, még csak nyomát sem látja az erőszakos mesterkéeltségnek.

Heidelberg, 1852-ben, ősszel.

GERVINUS.

BEVEZETÉS

A TIZENKILENCZEDIK SZÁZAD TÖRTÉNETÉBE.

A könyv tartalma és czélja.

E könyv bevezetésül szolgál azon kor történetének részletes előadásához, mely a francia császárság bukásával és a bécsi congressus folytán újjá alakult európai viszonyokkal kezdődve, a jelen század közepéig tart. A czél ama kor eseményeinek jelentőségét és mivoltát föl kutatni.

E rövid, csak egy emberöltőre terjedő kornak kezdete lépten-nyomon összefűződik a múlttal, de mindez ideig sehol sem jutott végső megállapodásra, tartalma csupán kis töredéknek látszik az európai viszonyok nagyobb átalakulásában, jelentőségét pedig egészen véve csakis a korábbi állapotokkal kapcsolatosan ismerhetjük föl.

Ha tehát biztosan meg akarjuk jelölni a helyet, mely századunk e korszakát az újabb történetben megilleti, szükséges, hogy bevezetés alakjában visszapillantassunk Európa történetének utolsó századaira, s azokból, sőt azoknak a még régebbi időkhez való viszonyából tájékozást szerezzünk az iránt, hogy az újabb történet, s vele együtt ama rövid korszak, mely részletes előadásunk tárgya, az állami fejlődésnek melyik fokát, s melyik történeti álláspontját foglalja el. Ha e bevezető megfigyelés arról győzne meg, hogy három-négy század eseményei, minden akadály és eltérés daczára, a bennök rejlő szellem és törvény szerint állandóan egy irányban haladnak: akkor könnyen hajlandók leszünk azon föltevésre, hogy ugyanazon irányban mozgott azon három-négy évtized is, melyet az imént éltünk át. És akkor nem látszik kockázottnak, ha ezen iránynak célját épen állandóságában akarjuk fölismerni, és a jelent a múlttal együttesen megfigyelve, utalunk a mi időnk történetének jelentőségére és szellemére, e mint ezt a könyv céljául megjelöltük.

Kisebb korszakokban véve minden történet bizonyos uralkodó befolyásokból keletkezett azonos jelleggel bír. Nagyobb korszakokba összefoglalva, ellentétes hatások közötti hullámváz képét mutatja, a mely hatások az egyes eszmék túlsúlyának, az irányadó mozgalomnak ellene szegülnek. A századok lefolyásának nagy egészében,

az apály és dagály e váltakozásában ismét egy határozott irányú áramlatnak, egy uralkodó eszmének haladása vehető észre. A legújabb idő történetének előadásában, minden történetírás föladatához mértén, arra törekszünk, hogy mind a három mozgalmat egyszerre megfigyeljük. Az utolsó századok bevezető áttekintésében kizárólag a döntő eszmék azon nagy áramlatával foglalkozunk.

A történeti fejlődés törvénye.

A keresztyén korban keletkezett európai államok története épen úgy összetartozó egészet képez, mint az ó-korban a görög félsziget államainak és azok gyarmat-városainak története. Mind a két kor államainak fejlődésében egységes rendszer és hasonló törvény nyilvánul. És e törvény azonos azzal, melyet ismét nagyban az emberiség története föltüntet. A keletnek despotai államrendszerétől az ó és a középkornak aristocratiai államaihoz, melyek a rabszolgaságra és a jobbágyságra voltak alapítva, s ezekből az újabb, még folyamatban levő államalakuláshoz szabályszerű haladás vehető észre, mely egyesek szellemi és polgári szabadságától többek és a sokaság szabadsága felé vezet. A hol azonban az államok életpályájakat egészen befejezték, ott ismét azt vesszük észre, hogy a fejlődés magasságáról lefelé

haladva, a sokaságtól kevesekre és egyesekre megy át a műveltség, a szabadság és a hatalom. Ez a törvény az, mely a történet minden részében, minden egyes befejezettebb államban meg van és épen úgy fölismerhető a megjelölt államok csoportjaiban is.

Az állami fejlődés lefolyása Görögországban.

A görög államok történetéből már Aristoteles találóan kifejté e törvényt. A legrégibb időkben, miként Homeros leírja, a midőn a lakosság száma még csekély volt, műveltséggel, vagyonnal, sőt katonai készséggel és fegyverrel csak kevesen bírtak, patriarchalis királyok uralkodtak Görögországban, egyedül azoknak volt kínzószerszámuk, s fejei voltak a hadseregnek, az áldozatnak, az igazságszolgáltatásnak. A mint idővel szaporodott a műveltek, a gazdagok, a fegyverforgatók száma, és a háborúban a lovasság döntött a győzelem fölött, akkor az államokban a lovagosztály, az aristocratia jutott uralomra, a királyi hatalmat, mint Spártában megszorították, egyebütt pedig eltörölték. Később a középosztály jóléte növekedni kezdett, egyúttal az aristocratia haszonlesővé és önzővé fajult, a hadi tudomány kiművelésével a gyalogság nagyobb fontosságot nyert, a hadi-tengerészetnél a legalsóbb néposz-

tály szolgálata szükségessé vált, ekkor a népuralom, a demokratiai kormányforma lépett az aristocratiai helyébe; vagy pedig, a mennyiben az államok hatalmasabbak és kiterjedtebbek, az állami és hadi ügyek szövevényesebbek és mesterségesebbek lettek, vegyes alkotmányok támadtak, melyekben a nemesség, a közép- és az alsó néposztály határozott jogokkal felruházva foglaltak helyet.

Az állami fejlődés hasonló lefolyása az újabb időben.

Az újabb időben az európai államok fejlődése, noha tömeg, kiterjedés és idő tekintetében nagyobb arányú, mégis egészen hasonló irányban haladt. Eleinte, mikor a germán néptörzsek Európában elterjedni és letelepedni kezdettek, szintén itt is, mint ott, patriarchális királyok uralkodtak, kik fejei voltak a hadseregnek és az igazságszolgáltatásnak. Előjogaik a pogány-korban isteni származásukon alapultak, épen úgy, mint a görögöknél. De még a keresztyén korban is azon (valamennyi germán törzseknél közös) fejedelmeknél, kik a nagy melléknevet viselik, fölismerhető az időpont, midőn a műveltség és a hatalom főtenye egy személyben van összpontosítva, a ki magasabb helyet foglal el és a kit mindenki készségesen elismer. Midőn műveltség

és a nagyobb vagyonosság elterjedt és a hadi mesterségben a ló nagyobb fontosságot nyert, itt is, mint az ó-korban, a lovagrend és a hűbéri nemesség jutott uralomra, a királyi hatalmat megszorították, de csak kivételesen törölték el, mivel az újabb államok nagyobb kiterjedése a monarchiai egységet szükségesebbé tette, és mivel az ó-testamentomi felfogás és a római császárság emléke mintegy szentesítette és biztosította a királyi méltóságot. Utóbb azon időtől fogva, mikor az ingó vagyon hatalma érvényesült, mikor a városok kereskedelem és ipar által meggazdagodtak, és mikor a svájci gyalogság a hadviselésben fölényre jutott, a XV. századtól kezdve a hűbéri nemesség uralmát iszonyú, még máig sem teljesen befejezett harcz ingatta meg, a mely harcz folyamán a polgári elem műveltséget, vagyont és befolyást iparkodik magában egyesíteni és e törekvésben az alsó néposztály nyomon követi. Ott, hol e harcz már be van fejezve, gyérebben alakultak demokratiai államrendszerek, melyek az ó-korban a városi községekre nézve természetesek voltak, ellenben a nagyobb kiterjedésű államok igényeihez mértén gyakrabban vegyes alkotmányok keletkeztek, a mint már Aristoteles nevezte.

A görög önkényes uralom.

E belső fejlődés folytán az átmenet a király egyeduralmáról az aristocratiai többség uralmára egyszerű és könnyű volt; azonban az átmenet erről a népuralomra bonyodalmas és nehéz. Az előbbi esetben elég volt többeknek megegyezése, mert ekkor az egyedur nem bírt ellenők szegülni. A népnek megegyezése azonban sokkal nehezebb volt, mivel a nagy sokaságban a műveltség és az érdek nem oszlik el oly egyenletesen, s a szétदारabolt vagyon nem bír oly erőt kifejteni, mint néhány család összetartott gazdagsága. Ehhez járult még, hogy nagyobb volt az ellenszegülés a másik fél részéről: az aristocratia bírta a fegyvereket, a várakat, a nagy vagyont, a politikai képességet és a jogi ismereteket, védencei által a néppel össze volt forrva, az érdekközösség egymás között és az idegen nemességgel szorosan összefűzte. Ezért valamenynyí görög államban a népuralomra való átmenethez megkivántatott, hogy az aristocratia belsőleg elfajuljon, a társadalmat károsan kizsákmányolja, a közérdeket háttérbe szorítsa, sőt mellőzze az uralkodó osztály előnyére. Azonban az aristocratia elfajulása daczára, a népnek szükségé volt, mint Aristoteles is észrevette, hatalmas és ügyes vezetőre, a ki segítette megdönteni

az aristocratiát, de úgy, hogy aztán az uralmat saját magához és családjához ragadja. Ennek folytán majdnem két századon át (VII. és VI. század Kr. e.) önkényuralom terjedt el a görög államokban, s ez egyengette a democratia útját. Mert noha az önkényes uralom Görögországban a nép uralmát egy ideig akadályozta, mégis ezt tényleg előkészítette és megalapította az által, hogy legveszélyesebb ellenségét leküzdé.

Az újabb kor absolutismusa.

Az aristocratiai kormányformának democratiaivá lett átváltozásának egész folyama híven visszatükröződik az újabb európai államok történetében, csak hogy itt minden szintén nagyobb arányokban mozog, melyek az újabb államok fejlődésében az akadályokat és nehézségeket rendkívül szaporítják és fokozzák. Itt is a főnemességnek kellett mindenütt saját tönkrejutását előmozdítani: Spanyolországban a Trastamáraház uralkodása előtt és után, Németországban az ököljogi bonyadalmak előtt, Angliában a két rózsa közti háború alatt, Francziaországban a nehéz háborúk és VII. Károly idejében napirenden volt párttusák idejében. De mindamellett, hogy az ez időkben uralomra jutott anarchia által a nemesség politikai hatalma megtöretett, az ebből eredt előnyök mégis inkább a tovább fennállott

királyság hatalmának gyarapítására, mintsem az alsóbb néposztályok emelésére zsákmányoltattak ki. De még más, az újabb kor sajátságai közé sorolható körülmények is sokkal jobban nehezítették most a népuralkodást, mint az ó korban. A keresztyén világban az aristocratia két részre oszlott; a szellemi műveltség és a fegyverkezési jártasság az egészen megváltozott valóságviszonyoknál fogva különváló úton jártak, míg a népnek feltörekvő küzdelmét tetemesen akadályozta az, hogy birtokhatalmát nem csupán a magában meghasonlott aristocratia e két részre oszlott osztályának birtokhatalma és fegyverét nem csupán a nemesség fegyvere ellen kellett fordítania; hanem műveltségét még a papi nemesség műveltségével szemben kellett érvényesítenie és így a világi és egyházi téren kettős forradalmat kellett átküzdenie.

Hozzájárult még az is, hogy a vékonyan népesített tágas területeken a nép egyesítése és izmosítása még sokkal nehezebben ment, mint az ó korban, és még mielőtt az alsóbb néposztályok a királyság ółtalma alatt az aristocratia ellen felvették volna a harczot, a polgárok és parasztok egyes felkeléseivel találkozunk (a XIII—XVI. század) melyek többnyire romlásban végződtek. A XV. század végén azonban a nép összefűködése megkezdűdik az uralkodók korlátlan hatalmával. A régi és új kor zsarnoksága egymáshoz hasonló két tűnemény, s vonásaik egymást kiegészítik.

Ép úgy mint az ó korban leginkább újonnan emelkedett, vagy örökség és házasságok útján hatalmasakká lett házak azok (p. VII. Henrik, Ferdinánd a katholikus, Austriai Maximilian stb.) melyekből a nemességre annyira veszélyes királyság származik. Az állandó hadak, melyekkel magokat körülövezik, egészen megfelelnek azon testőrségeknek, melyek a görög városi kis királyokat környezték, politikájok közössége pedig hasonlít azon rokonsági viszonyokhoz, melyekben a régi zsarnokok egymás közt és a külföld despotáival szemben éltek. A tündöklési vágy, a tudomány és művészet ápolása, a nép művelése és foglalkoztatása nagyszerű vállalatokban, itt is ott is csak politikai eszközök voltak a hatalom megmentésére, noha később ugyancsak hatalmuk aláásásának tényezőjévé váltak.

A mi pedig leginkább mutatja a két tünemény hasonlatosságát, az, hogy: az újabb kor abszolutismusa ép úgy mint az ó kor despotiája csak átmeneti pontot képez az aristocratiai kormánynak democratiaivá való átváltoztatásában.

Az abszolutismus teljesítette hivatását, a nemesség káros uralmát mindenütt megtörte, politikájának nemzeti irányával felébresztette a népekben egységek öntudatát, az osztályokra nézve egyformábban hozzáférhetővé tette a műveltséget, a nép kereseti szorgalmát az aristocratia erőszakoskodásai és előjogai ellenében érvényre juttatta, egyengette az utat az általános

állampolgárság eszméjének, a szabadságnak és az állam összes tagjai jogegyenlőségének és a demokraciát, ha nem is minden alakjában, de mégis lényegében megalapította. — E hivatását nem csak ott teljesítette, hol önuralkodását a néppel, vagy a rendekkel szemben elvesztette, hanem folytatólagosan még ott is teljesíti, hol hatalmának birtokában ösztönözve érzi magát e hivatását ellensúlyozni és azon véleményben van, hogy csakugyan ellene cselekszik.

A politikai fejlődés álláspontja az újabb kor történelmi időszakában.

A politikai fejlődés azon foka, melyben az ügynevezett, szorosabb értelemben vett újabb időt (a byzanci birodalom bukásától napjainkig) látjuk nem egyéb mint a többek uralkodásának átmenete a sokak uralkodásához, váltakozva az absolutismus előmozdítása és hátráltatása között. Ez egyetlen egy tünetény egészen elfoglalja a terjedelmes időszakot. A hasonló fejlődések két évszázadon át még a kis Görögországon is keresztül vonultak. A középkor végétől egészen napjainkig terjedő időközt a demokratiai eszmék egyetlen harcza tölti be, azon eszmék harcza, melyek a reformatió által dobattak a nemzedékek közé. — E harc a középkor aristocratiai intézményei és a két elem közé csúsztatott ab-

solutismus ellen folyik, mely felváltva majd a régi feudalis, majd az új polgári rend felé hajlik; majd a polgári elemre támaszkodva és ennek szükségéről gondoskodva az aristocratia megáláztatásán fáradozik, majd meg az aristocratia védelme alá menekülve, az alsóbb néposztályok előretörő hatalmát ostromolja. Még a francia átalakulások idejében, szorosan azon korszak előtt, mely történeti előadásunk tárgyát képezi, ez ellentétes erők mintegy első dühökben látszólag utolsó harcban küzdöttek egymás ellen; de azért az egész történelem még a jelen nemzedékét sem véve ki, nem egyéb, mint a még ki nem egyenlített harcnak megújítása megnagyobbodott területen és ugyanezen harcz eldöntése a későbbi nemzedék osztályrészéül marad. Egy vizsgáló visszapillantás az utolsó évszázadok nagy vezértényeire minden oldalról visszavezet bennünket azon szemponthoz, melyben a multnak a jelenhez való viszonya ki van fejezve.

A romanismus és germanismus ellentétei a középkorban.

A középkor idejében az európai államvilág két ellentétes tünemény között ingadozott, mely a rendezett államéletet, az államoknak nemzeti-ségek szerinti természetes tagosítását és ennek szabályos vezetését és fejlődését nehezítette, sőt lehetlenné tette. Felülről többszörösen azon egye-

temleges törekvés érvényesítette magát, hogy a nemzetiségek határain túlterjedő közös uralkodás jöjjön létre. Alúlról felfelé azon particularismus hajlama mutatkozott, mely az egyes államokon belül a kisebb hűbéri és városi területekre való feldarabolás felé törekedett. — A szakadás e szellemét, az öszpontosítás iránti ellenszenvet a german törzsök terjesztették Európában. Ez egyetemleges hajlam a régi és újabb római viszonyokra vezet vissza bennünket.

Egyetemes törekvések.

A középkor elején a római világbirodalom az államképzés egyedüli és fényes példájaként állott az új nemzedékek előtt. Már Olaszország első meghódítóiban egy ily birodalom eszméje támadt és ez volt egyedüli dicsvágyok. Nagy Károly ez eszmét valósította óriási birodalmában, mely az egész keresztyénség határaival majdnem vetekeedett. Ez időtől fogva ez eszme örökségképen századokon át megmaradt mint politikai feladat és napjainkban mint politikai fictió szerepel. A római császárság, a világi egyetemes állam eszméjéhez a keresztyén Róma még a papi eszmét is hozzácsatolta, midőn az Islám terjedésével a keresztyén egység szüksége a keresztyénség számára Rómában egy szellemi központot teremtett. Ha lehetséges lett volna, hogy a császárság a

pápasággal békeségesen egyesüljön, sőt ha a német-római nyugat-birodalomban az megtörténhetett volna, a mi a byzanci kelet-birodalomban történt, hogy t. i. a világi és papi hatalom egy főre esett, az ekként kettős hatalommal övezett uralkodók sokkal egységesebb hatalommal és sokkal hatalmasabb egységgel gyűjthették volna magok köré a keresztyénséget a keresztes világháborúra, mint valóban történt; könnyen emelhették volna túlsúlyra a keresztyén közönség eszméjét a nemzetiségi fejlődések felett; a világrész központjában, Német- és Olaszországban monarchiai hatalom és egyforma államegység keletkezett volna, a mely a szabad, nemzetiségi és emberi fejlődés elé Európaszerte a legnagyobb akadályokat gördítette volna.

Particularistikus ellentörekvések. — Feudalismus.

Egy ily képződést azonban már azon két hatalom féltékenysége megghiúsított, a mely minden keresztyén korona és birodalom feletti uralom után versenyzett egymással, valamint azon nemzeti gyűlölet is, a mely a németeket az olaszoktól elválasztotta. De mindjárt kezdetben lehetetlenné vált e képződés azon germán sajátság miatt, a mely ez államolvasztó tervekkel ritka ellentétben, még a saját kebelében is az államok feldaraboltatására törekedett. A ger-

man törzsök előbb és utóbb örökösödési közösség és választási jog, hűbéri és vazalusi viszonyok, valamint azon hajlamuknál fogva, hogy a szabadságot társulási szövetség útján alapítsák meg, később pedig a protestantismus meghasonlásai által legyőzhetlen akadályokat gördítettek a római eszmék szerint alakítandó államjog és vallásegység elé. Ez utóbbi, t. i. a vallásháború az újabb történelembe esik, míg a másik, a világi, a középkori századok történetének lelkét képezi. Amaz időközön kezdve, midőn a keresztes háborúkkal a keresztyén népek nagy szövetségei megszűnnek, a történelem egyetemleges vonásai elenyésznek, a római világnyelv a népek nyelvének tért enged és az egyes államok különvált nemzeti fejlődése kezdődik, a papi és világi aristocratiá állása nyújtja a vezérfonalat a középkor bonyolult eseményei közepett.

A XIV. században a fejedelmek ellenhatásában a császár ellen, és a conciliumokban a pápa ellen e két hatalom saját aristocratiája által veszélyesen van fenyegetve, és ugyanígy emelkedett az aristocratiá hatalma minden egységes államban a legmagasabb fokra. De a helyett, hogy a nemesség e hatalmat arra használta volna, hogy testületileg harczoljon állandó politikai befolyásért, a helyett, hogy a nemzeti határokon belül az állami rendet, melynek megszilárdítása az előbbeni időviszonyok alatt annyira meg volt nehezítve, megalapította volna, ellen-

kezőleg hatalmának visszaélésével mindent elkövetett, a mi az államélet teljes tönkretételére szolgálhatott. Az aristocratia testületének két részre, papi és világi osztályra való felosztása, az egyik résznek harczy nyersesége és mind a két résznek polilikai éretlensége voltak okai e visszaélésnek és következményeinek. A papi aristocratia külföldi főpaptól függött és akadályozta az állam elzártságát, a világi aristocratia pedig lehetőleg függetlenítette magát a belső államfőtől és akadályozta az állam egységét. A kicsiny és nagy vasallusok és hatalmasak csak saját érdekeiket tartották szem előtt és még csak saját területök érdekére nézve sem birtak kellő érzékkel. A sok úr miatt nem volt uradalom, a sok rész elnyelte az egészet és a sok állam lehetlenné tette az államot. A népben a fattyunövészek a főtörzsöt elerőtlenítették. A mint Machiavelli a nápolyi főnemességet ismerte, ez adómentes jószágain tétlenül hevert, gyűlölve minden tevékenységet, még ősi származású harczy tevékenységét is és minden állami egység fogalmára nézve hozzá férhetlen volt. A mint Hutten Németországban az apró várurakat, kik csak vadászathoz, rabláshoz és verekedéshez voltak szokva, gazdálkodni látta, ezek minden polgári keresetet akadályoztak, és a rend és biztonsági állapotot az államban, valamint az állam segélyforrásainak fejlődését lehetlenné tették. A mint Isabella Castiliának nagyjait megismerte, ezek nagy uradalmakkal és jöve-

delmekkel rendelkeztek, ők voltak urai a magas hivatalok és méltóságoknak, nagy hadakat állíthattak fel, levelezéseikben és más irataikban a királyok irányformáját használták és minden főbatalmat, úgyszintén az egységes vezetést megíúsították.

Minden országban a főnemesség egyformán megakadályozta, a politikai, nemzeti egyesítést és a népek erejének hazai fejlődését. A XIV. és XV. században irtóztató polgári háborúkkal mindenütt széttépte az államokat, mi által aztán végre maga magát és saját erejét is megsemmisítette.

Byzancz meghódítása. — Az újabb korszak bekövetkezése. — Fejedelmi absolutismus.

A középkor feudalismusának megrázkodtatásával kezdődik az újabb kor. Azt ugyan már a XV-ik század folyamában aláásta néhány sikeres találmány, melyek gondviselészerű küldetése kívülről találkozott amannak bensősüllyedésével; de végleges megsemmisítésére nézve egyetlen egy esemény szolgáltatta a döntő alkalmat, mely esemény általában véve forduló pontjának tekintetik úgy a közép, mint az újabb kornak. A lőfegyver feltalálása és a megváltozott hadviselés művészete megfosztotta a lovagkort értékétől; a könyvnyomtatás és a tudomány ter-

jedése megszüntette a nemesség és papság műveltségi kiváltságát; a compass és a javított hajózási közlekedés eszköz lett a polgárság kezében, hogy gazdagságával és befolyásával a nemesség politikai jelentőségét ellensúlyozza. A társadalmi állapotban bekövetkezett változás, bár lassan, de sikeresen hatott a nemesség hatalmának súlyosodására. Az első hirtelen lökés, mely találta, a jelzett események egyikének következménye volt. Ez esemény Konstantinápoly bevétele (1453) és a byzanci birodalom megsemmisítése. E leverő esemény Európa összeségét állami szövetségei gyöngesége és az igazi államélet hiánya iránt hirtelen felvilágosítani látszott. Az elaggott birodalom, midőn elbukott, már az egyházi elválasztottság miatt kívülről minden politikai szövetség és segély nélkül, belülről pedig apróbb uradalmak által volt eldarabolva, a miért, sőt talán csakis ezért, a törökök hódításai lehetségesekké váltak. A hódítók, az európai állam és népalakulással ellentétben, egy népet alakítottak, mely egy akarat által hozatott mozgásba és oly gyalogsággal és hadügygyel dicsekedhettek, minőt akkorában Európának nyugati államaiban felmutatni képtelenek voltak. Azon tapasztalás, hogy a keresztyén államokban annyira közös belső szétforgácsolás hátrányai a keresztyénség ős elleniségének előnyeivel egyesítve, ennek dicsőségét és hatalmát mozdították elő, mintegy varázsütésként oda hatott, hogy Európának minden nagyobb álla-

mában hirtelen és alapos változás történt. Államok és fejedelmek szövetkeztek és az öntudatos államművészet csak most kezdett lábra kapni. A fejedelmek korlátlan hatalma a nemességi hatalomnak e legnagyobb ellensége, mindenütt egyszerre, mintegy semmiből, előtérbe jutott és belülről, részint erővel, részint pedig ravaszsággal, határt szabott a főúri meghasonlásoknak és önkénynek. Központot nyújtott az államegységnek és azon igyekezett, hogy a hadviselés és a hadsereg újjászervezésével tekintélyt szerezzen magának bent, és kifelé az államok hatalmát növelje.

Egy és ugyanazon időben Anglia, Franciaország, Portugália, Castilia és Aragonia fejedelmei sikra léptek, hogy az időviszonyokban bekövetkezett változást a nemesség elnyomása alatt sínlődő királyi hatalom kiszabadítására erélyesen és új belátással felhasználják és az államegységet a szétforgácsolástól megmentse. Az általános eszköz, melyet a fejedelmek e tekintetben öntudatos szándékkal és egyetértőleg használtak és a melyet az egyházi absolutismustól lestek el, abban állott, hogy: dicsőségnek tartották az érdemet kitüntetni és a születés és rang fölibe helyezni; előmozdították a szellemi műveltséget, körükbe vonták a képességet, bárhol is találták legyen, emelték az igazságot és a törvénykezést, és jogtudósokat és papokat alkalmaztak a legmagasabb hivatalokba, melyek eddigelé a fegy-

veres nemesség kezében voltak. Azon fejedelmek, kik e szerepet legügyesebben játszották: VII. Henrik Angliában, XI. Lajos Franciaországban és Ferdinánd a katolikus.

A fejedelmek abszolutizmusának hatása a spanyol monarchia alakításánál.

E három bűvész között, miként Bacon nevezi őket, Ferdinánd volt a mester, kit Machiavelli «az új fejedelem» mintaképeként említ, minőre az ő éles ítélete szerint, az időnek szüksége volt, hogy meggyógyuljon. Sehol a nemesség hatalma oly magas polczra nem emelkedett, mint Aragoniában törvényes úton, Castiliában pedig a kegyenczrendszer, a visszaélés és az erőszak által; de nem is bukott sehol oly gyorsan, mint épen itt Ferdinánd és Izabella ügyessége következtében, e két egyformán okos és nagy tulajdonságokkal egymást kiegészítő uralkodó alatt, kik közül az őszinte Izabella nyíltan bevallotta szándékát, hogy tovább nem akar nemességének játékszerűl szolgálni.

Rendőri és törvénykezési rendszabályokkal erőszakosan helyreállították a békét és biztonságot a nemesség erőszakoskodásai ellen. Ők magok ápolták a községek jogát és boldogulását. Gyakran történt, hogy a nemességet be sem hívták a kortesek gyűlésére és ezzel, valamint a királyi

rendeletekhez való szoktatással egészen leszorították a politikai befolyás teréről. Megtámadhatlan katolikus voltakra támaszkodva, megengedhették magoknak, hogy a papság, sőt maga a pápa túlkapásait is tekintélyökkel ellensúlyozni; három hatalmas lovagrend nagymesteri méltóságát, minden tétovázás nélkül a korona számára vehették igénybe és a szent háborúk kedvéért oly hadiszolgálatot hozhattak létre, a mely, a nélkül, hogy állandó hadseregre lett volna szükségök, megkívántató esetben az ország egész haderejét rendelkezésükre adta. E haderőt két jeles hadi iskolára osztották. A Granada ellen vívott hosszú háború alatt az ő spanyol hadakozási mód a legmagasabb fokig kiműveltetett, és e mellett a német és svájci gyalog katonaság segítségével a nehéz gyalogság értéke próbáltatott meg. Mind a két rendszert később Ganzalo de Cordova, a «nagy hadvezér», a nápolyi háborúban a francziák ellen, összeolvasztotta a tüzérség és hadi építkezés haladásaival, és így nevelte azon hadsereget, melylyel aztán V. Károly a világnak parancsolni gondolt. Azon kitűnő használat által, melyet a katolikus királyok e haderőből kifelé, valamint az újonnan megalapított tekintélyökből befelé merítettek, Izabellát arra képesítették, hogy uralkodásának ideje alatt Castiliának jövedelmét minden terhes nyomás nélkül harminczszorosíthatta, Ferdinánd pedig, Machiavelli szavai szerint, gyöngé fejedelemből

Európának legkitünőbb és legdicsőségesebb uralkodójává emelkedett.

Ily eredmények mellett, melyek a spanyol népnek az elkülönítésre való hajlama ellenére, egy szétdarabolt országot ismét egygyé tettek, és egyetlen egy uralkodás rövid időtartama alatt négy királyságból (Nápolyt ide nem számítva) egyet csináltak, még egy oly republikánus államférfiút is, mint Machiavelli, nem hagyhattak kétségben azon előnyök iránt, melyek a fejedelmek korlátlan hatalmából a népre és az államra nézve háramlanak. Ő a cél miatt nem látta az eszközöket, az általános jólét kedvéért egyes bajokat figyelmen kívül hagyott és az újabb történet szellemét találta el, midőn ennek bölcsője felett jószolván, az ó-korban szerzett történeti tapasztalását azon metsző elméleti állításba burkolta, hogy a középkor túlélte államformáinak romjain alkotandó újabb államrendhez ez egységes, korlátlan uralkodás múlhatlanul szükséges, sőt mulékony tartam feltevése mellett valóságos jótétemény és nem egyéb, mint a törvényuralom előkészítése és a szabadság iskolája. Természetes, hogy ő nem tudhatta azt, különösen midőn Ferdinánd uralkodását dicsőítette, hogy mindenekelőtt itt Spanyolországban, majd meg nemsokára mindenütt, a királyi abszolutizmus folytatása- és túlszigázásából sokkal nagyobb kár ered, mint a minőt a nemesség uralkodása okozhatott volna.

Egyházi állam; pápai zsarnokok.

Azon államok sorában, melyek a keletről történt általános lökés alatt hirtelen újból megszilárdultak és átalakultak, az egyházi állam is helyet foglal. A legmélyebb sülyedés idejéből, az Avignonban történt tartózkodás és a nagy egyházi meghasonlás alatt, a pápaság V. Miklós óta, épen Byzancz bukása óta, ismét gyorsan új tekintélyre emelkedett. Most Rómában tapasztalás-szülte alapelvül szolgált, hogy a pápák papi tekintélyét, melyet a XIV. század annyi megtámadásnak tett ki, világi hatalomra kell támasztani. VI. Sándor és II. Gyula ennél fogva Olaszországban egészen az aragoniai király módjára törekedtek hódítási vágyuknak eleget tenni. A kisebb uradalmakat, a rendezett városokat, a csábító szomszéd államokat Róma fensőbbisége alá helyezvén, II. Gyula az egyházi állam majdnem egész utóbbi terjedelmét ugyanazon időben bírta, mint Ferdinánd Spanyolországét. — Az állami hatalomnak e megállapításával itt is, mint Spanyolországban, karöltve járt a fejedelmi önkény erősbülése a városi szabadság és a nagy, nemes családok ön hatalmának elnyomtatása. Az újabb absolutismus hasonlatossága a régi kor zsarnokságával e különös időkben sehol sem oly feltűnőleg szembeszökő, mint épen Rómának e

régi területén, hol a pápák és rokonaik kegyetlenségben, uralomvágyban és az élet zabolátlan-ságában az ó-kor kiméletlen zsarnokaival versenyeztek, kik körül a régi művészet és irodalom összpontosult, a szabad szellem egész a papok közé hatott, midőn curia és egyház a magasabb hivatalok áruba bocsátása mellett, egészen világi színt öltött, midőn az egész keresztyénség a Rómában felállított díszemlékek miatt megadóztatott, és midőn természetes következetességben az elfajulás- és elnyomatásra, az egyházi reform ellenhatása bekövetkezett, a mely épen a római zsarnokok kinövése alatt hintette el az újabb népszabadság magvát.

Pápaság, egyetemes papi birodalom.

Ez ellenhatás nem hely szerint és politikai értelemben, nem az egyházi állam területén belül nyilvánult, hanem általánosságban és vallási értelemben kívülről; mert azon változások is, melyek Konstantinápoly legyőzése után Rómában eszközöltettek, általánosságban az egész keresztyénséget érintették. Ha nem is tagadhatjuk, hogy Byzancz bukásának hatása alatt Európa nagyobb államai szilárdabb alapon kezdtek alakulni, de másrésről azt sem lehet kétségbe vonni, hogy más oldalról egészen ellenkezőleg hatott, a mennyiben a középkornak Rómát illető egyete-

mes terveit, nevezetesen pedig a keresztyén rómaiakat újból fölelevenítette. Ily módon, minden veszély mellett, a mely az egész keresztyénséget fenyegette, a római hierarchia ügye még előmozdított. Hasonlóképen mint az iszlám első terjedésekor a pápaság alapköveletetett és a keresztes háborúval egyházi és világi hatalma a legmagasabb fokra emelkedett, úgy a törököknek Európában aratott sikereik után, területének nagyobbodásával kívülre is tetemesen növekedett általános tekintélye. Igaz, hogy az idők folyamában Róma egyes államoknak, sok engedményt volt kénytelen nyújtani, melyek előbbi túlkapásainak útját állták, de ezen engedményekért más államokban nyert kárpótlást. Németországon a császársággal való béke helyreállított és a békefeltételeket a pápaság írta. II. Pius elég ravasz volt, hogy a császárt az érdekközösségről meggyőzze, arról t. i. hogy a pápával együtt lehetséges lesz a német tartomány-fejedelmek állam és egyházi újítások és javítások iránti igényeiknek ellentállani és a császár és pápa közötti szövetséget mint a császári államszervezet irányadó szempontját előtűntetni. Ez idő óta a pápai befolyás a birodalomban az elviselhetlenségig növekedett. A birodalmi gyűléseken a császár megosztja tekintélyét a pápai legatussal; Németországon a pápa jövedelmét maga Maximilián százszerre nagyobbra becsülte, mint saját magáét; a közigazgatás semmiféle ágazata a pápai beavatkozás ellen nem volt biz-

tosítva; a pápai törvényszékek nyomása és illetékei túrhetetlenekké váltak és a papi jószágok, valamint az elárúsíthatlanok kiterjedése a mérhetlenség fokát érte el. A német birodalomhoz való viszonya a pápaságnak új hatalmat adott, de azon hatalmat még tetemesen növelte azon viszony, a mely a gyarapodó spanyol birodalomban képződött. Itt a keresztes háborúk szelleme a granadai háborúval újra feléledt, mely Byzancz bukását egy islámi birodalom bukásával viszonzta és ez utóbbi a spanyol népben a kalandos hajlamot, a katolikus vallásbuzgóságot és a tiszta keresztyénvérré hivatkozó vallásos nemesbűszkeséget a legmagasabb fokig csigázta. A katolikus királyok ugyanezen szellemben vakon hódoltak az egyháznak és majd szolgái, majd pedig parancsolóivá lettek a legirtózatosabb vallási fanatismusnak. A hierarchiának ez újabb szelleme minden irányban nyilvánult és Róma és Spanyolország között ép oly erős szövetség jött létre, mint minő laza és féltékeny volt Rómának hajdani frigye Németországgal. Az ily aláztos fejedelmekkel szemközt Róma féltékenysége egészen hallgatni látszott. Az egyházi állam alakításánál engedékenyek voltak a pápák iránt, ezek aztán szintén engedékenyek voltak ő irányukban, midőn Castilia a granadai birodalmat és az észak-afrikai kikötőt meghódította és az eretnek Navarrát szemtelen csalással birtokába vette; midőn Aragonia Siciliával együtt és Francia-

országgal szövetségben Nápolyon mint pápai hűbéren, lengyel felosztást vitt véghez és aztán Franciaországot az ő osztályrészére nézve megcsalta. Spanyolország máris leghatalmasabbika volt Európa egységes államainak. Akkoriban már képes volt az osman világbirodalmat a középtengerben ellensúlyozni és Olaszország a törökök ellen való erős segítség szükségének tudatában, sokkal szívesebben látta a hasonvallású spanyolok idegen uralmát, mint valaha türte a németek- és francziákét. Spanyolország hatalma és ennek tartós megóvása a keresztyénség oltalmára, Olaszország és az egyházi állam biztosítására nézve sokkal fontosabb volt, mint ha a pápáknak még egyszer sikerült volna a népeket futólagos hadjáratokra bírni a törökök ellen, miként az a XI. században történt. Columbus nagyszerű fölfedezéseivel Róma- és Spanyolországnak megmérhetlen nagyságú kilátások nyíltak és e kilátások még szorosabbra fűzték a kettő között létező szövetséget. Csodás kárpótulásul szolgáltak ezek az elvesztett keletért, mert új tért nyitottak Róma hierarchikus hatalmának kiterjesztésére, a spanyol fejedelmeknek pedig területi nagyságuk tágasbítására. A pápa «apostoli hatalmának bőségében» megajándékozta őket az új területek nyugati részével és később megbánt elhamarkodásban megengedte, hogy a gyarmatokban ők szedjék a tizedet és a papi hivatalokat ők osztogathassák. Columbus vállalkozásai

a granadai háború után vétettek foganatba és pedig ép azon kalandos értelemben és ugyanazon keresztyén térítési dühvel, mint ez. E vállalkozások a spanyol jellem túlfeszítettségét, kincsvágyát és fanatismusát oly magas fokra csigázták, hogy ez képes volt a határtalan dicsvágy hitegetéseit és csodás könnyenhivőségét vakon követni és magát az egyházi vallásdüh barbár intézkedéseinek, régi szabadságai háttérbeszorítása mellett, alázatosan alárendelni. E nyugati gothikus szellemnek a leghatalmasabb államban, azon kevés házban történt fölelevenítése, mely nem sokára Ausztria, Burgund és Spanyolország felett uralkodni volt hivatva, a hierarchia ősrégi papi hatalmának új jelentőséget kölcsönzött. E papi hatalom nyújtotta a pápák világi hatalmának alapját, mely azt erőssé tette.

Ez alapította meg a zsarnokságok és egyetemes monarchiák legirtózatosbikát, melyet a világ valaha látott; mert az emberi társadalom három nagy rendje, a család, az egyház és az állam felett egyformán uralkodott. A családban önkényéhez nyűgözte az ember műveltségét és lelkiismeretét; ez fogadta születésekor, ez készítette elő saját szükségéhez képest az iskolában, és ez vezette be az élet tevékenységébe, hogy itt is házasságban, gyónásban és a halál órájában örködhessék felette.

Az egyházban azt követelte, hogy az ember mondjon le a gondolatról, a szellemi kutatásról,

hogy az összemberiség vallásában egység uralkodjék. Az államot az emberek becslése által alacsonyította le, minthogy a haza fogalmát a keresztyén egység fogalma által elnyomta, a papi hivatalok betöltését a világi felsőbbbségtől megvonta, sőt a világi uralkodó felett felsőbbbségi jogot követelt magának, az államot minden magasabb czéltől megfosztotta, és minden-tisztséget és méltóságot az egyház számára vett igénybe. Ez óriási hatalmat egyedül a papság gyakorolta, a mely az önkiegyesítés arisztokratiai intézménye, a papi szentség által minden osztály ellen kifelé és a változás minden veszélye ellen befelé elzárkozott; egy oly testület, melyet külön joga, külön hivatalos nyelve, saját műveltsége, nőtelen-sége, érdekeinek közössége és sajátságos természete a család, község, állam és haza minden köteléke alól föloldott; melyben, az állammal ellentétben, az emberi egyenlőség fogalma, az osztályoknak ezer éves általános különfélesége mellett is, az által tartotta fenn magát, hogy a tisztelet nem a születést, hanem az érdemet illeti, és hogy a legmagasabb hivatalok a paraszt számára ép úgy nyitva állanak, mint a fejedelmek részére. Ha már most e katolikus papságot Krisztusnak isteni hatalommal és csálhatlansággal felruházott helytartójával szemben feltétlen alárendeltségben képzeljük, könnyen beláthatjuk, hogy e hatalom még oly késő időkben is, mily közel állott azon célhoz, hogy min-

den szellemi és állami életet szoros hierarchiai nézet szerint egy útra tereljen; és ha ez újabb papi hatalmat a fejedelmi korlátlansággal egyidejű közösségben, sőt, a leghatalmasabb új fejedelmi házzal, mint a német nemzetiségű római birodalom urával és mesterével szoros egyetértésben előre haladni látjuk, könnyen felfoghatjuk, hogy még soha úgy, mint akkor, a XVI. század kezdetén, annyira nem volt élére állítva a kérdés: vajon Európa a hierarchia egyenlítő nyomása, vagy a fejedelmek korlátlansága avagy mind a kettőnek egyesített és összeforrott túlhatalmaszkodása alatt nyögöztessék-e le, vagy pedig a népies és szabad fejlődés gyümölcseiben részesíttessék.

V. Károly egyetemes birodalma.

Azon veszély, mely Rómából fenyegetett, bármennyire nagy volt is, még sem volt olyan, mint az, mely máshonnan látszott összetornyosúlni. A keleten véghez ment események, melyek a pápaság tekintélyét előmozdították és Spanyolországot nagyságának útjára kényszerítették, szükségképen Németországon és ennek nyugati szomszéd államaira Törökország felé erős consolidatiót eredményeztek úgy kifelé, mint bent. Még Spanyolország uralkodói nyugaton erős és hasonnemű nemzeti részeken alapuló államot alkottak, az osztrák ház, mely tényleg mintegy

örökségképen a császárság birtokában volt, családi szövetségek által szörnyű országtömegek egyesítésére tette le a talpkövet. Keleten, a hol ez sürgős szükség volt, Cseh- és Magyarországnak Ausztriához való kapcsoltatását készítette elő; nyugaton Maximilián Németalföldet házasság útján vonta magához, fia pedig a nagy spanyol birodalom egyik örökösével lépett házassági frigyre. Ausztria kezében a német császárság ily gyarapodás mellett és az osztrákházi hatalomnak ily kilátásai alatt természetesen a maga részéről is újra felvette világgraszoló terveit, melyeket most sokkal nagyobb területre támaszthatott, mint a középkorban, bent pedig azon új fejedelmi hatalomra, melynek az idők mindenütt kedveztek. A középkorban a császárság a túlhatalmas arisztokratia által tehetetlenné vált, míg most ez arisztokratia mindenütt egyformán süllyedt. A fejedelmi hatalom római fogalma, római jog szerint érvényesítettett mindenütt, és így Németországban is. Maximilián alatt hallottak a német rendek egészen új fejedelmi nyelvet, midőn a császár alkalmilag Ausztria iránti kötelességeire hivatkozott, hogy a birodalomnak tett esküi elől kitérjen. Önkénytelenül figyelmesekké kellett lenniök, hogy tulajdonképen mi rejlik ez Ausztria növekedésében, ez államban az állam mellett, t. i. azon egységes államban, melyet a meglazult német államszövetséghez hozzátoldoztak. Igaz, hogy Maximilián, kinek a Cseh- és Magyarország-

gal való szövetség és a spanyol örökség még csak kilátásba volt helyezve és azon kívül folytonos háború- és pénzzavarban volt, tulajdonképen nem válhatott veszélyessé. Egészen másképen volt a dolog, midőn 1519-ben a császári hatalom azon V. Károly kezébe került, ki csak valamivel azelőtt a spanyol-burgundi örökség birtokába jutott. Még soha a világ ily iszonyú hatalmat egy kézben és pedig ily hatalomvágyó kézben nem látott. Róma, Spanyolország iránti kiméletében, az ellen sem tett kifogást, hogy a császári korona Károlyra szállt, noha régi megállapodások szerint Nápolynak birtoklása nem járt azzal. Károly mint Spanyolország, Burgundia és Nápoly egyesített hatalmának ura, a merész Károly burgundi politikáját követte, mely abból állott, hogy Franciaországot tervszerűleg gyengíteni kell. Olaszországból kiszorította és Nápoly birtoka mellett még Milanót is magához ragadta. Ez is a pápával való szövetségben történt, kinek a császár jó akaratára az emelkedő lutheranizmus ellenében szüksége volt. Csak akkor ébredt fel ismét a pápai hatalom féltékenysége a császári ellen, midőn Károly Olaszországot mintegy spanyol tartománynya tette, Milanót a Németországgal való szövetség alól feloldotta, Utrechtet örökös birtokaiba bekebelezte és Németalföldet a birodalmi törvénykezésből kivonta. Most pedig már késő volt, hogy Rómából vessenek határt e férfiú hatalmának és uralmának, kinek a viszo-

nyok annyira kedveztek és kit a leghathatósabb erők támogattak. A legjobb hadsereg élén, egy harciasságára büszke nemzet erejére támaszkodva, mely majdnem mint az osmánok félig a dicsőség öntudatában, félig pedig az engedelmesség vakságában minden vállalkozásra készen állott, V. Károly szabadságellenes magatartása daczára és ennek erejénél fogva Spanyolország összes kincsei, valamint a németalföldiek képességei és gazdagságai felett szabadon rendelkezett, mely utóbbiaknak hízelt az, hogy a világ Brabantból volt kormányozva. És csakugyan világbirodalomnak lehetett mondani, mert Francziaországot kivéve, majdnem az egész nyugati szárazföld Károly uralkodása alatt állott, míg keleten fivérének (ki alatt Cseh- és Magyarország, valamint Ausztria tömeges területei egyesítve voltak) politikáját és erejét saját akarata szerint kormányozta, és az iszlám ellen a keresztes háborút látszott újra megindítani akarni, mint a keresztyénség feje, kinek ráruházott méltósága Európa közepett oly állást adott, honnét egy közös uralom legbiztosabban és legszilárdabban volt megalapítható. Csupán a nagy német rendek hatalma, mely a hűbéri nemesség sülyedésével ellentétben, fejedelmi függetlenségre törekedett, állotta útját a római birodalomban. De ez is megtöröttnek látszott, midőn Károly a protestáns fejedelmeket legyőzte, kiknek ziláltsága és becsületessége meg nem állhatott azon művészettel szemben, mely-

lyel a spanyol uralkodó ellenségeinek egymás közti surlódásaikat ezeknek megrontására szítani tudta. De épen úgy mint a császár, mióta spanyol hadait birodalmi pénzzel tartotta, a birodalmi pecsétet idegen kezekre bízta, a birodalmi tanácsban minden ellenmondást elnémított és a német birodalmi rendek szabadságába avatkozott, udvaroncza az ideiglenesség tartama alatt nyíltan ki merték mondani, hogy ez országot, melyben mindent lehetségesnek tartottak, az ő spanyol engedelmességök alá fogják hajtani.

De még ez sem volt a veszélyek tetőpontja, melyekkel e férfiú a világ szabad fejlődését fenyegette. Midőn III. Gyulában a pápai széken befolyásának engedelmes teremtményét látta és a tridenti zsinatot saját céljai szerint kormányozta, azon merész kilátással foglalkozott, hogy az egyházi reformot, melyen két évszázad hiában fáradozott, hatalmánál fogva keresztül viszi, a hierarchiát világi céljainak alárendeli, és ennek szellemi erejét egy alázatos hivatalnok és hadsereg segítségével saját hasznára fogja kizsákmányolni. Ily hatalmas két alapra fektetett császárság mellett, mint minő a keresztyénség fő uralma és a császárok régi római fogalmak szerint újonnan megállapított korlátlanága volt, e férfiú előtt mi sem látszott lehetlennek. Ha ő e hatalmat haláláig fentartani és a spanyol örökösödési rendet Németországba átvinni bírta volna, vagy ha sikerül neki ama másik tervét

kivinni, mely szerint fiának, Fülöpnek, Mária angol hercegnővel történt házassága után az egyesült spanyol-osztrák-burgundi házak, három vonalban oszolva, a világot bírlalják; akkor valóban közel lett volna a veszély, hogy a római szenteskedés és a spanyol szolgaság egész Európát leigázzák, és azon állapotok lettek volna általánossakká, melyek Spanyol- és Olaszországot a középkorba visszadobták, s ott minden megrázkódtatás daczára egészen napjainkig fentartották magokat.

A reformáció visszahatása pápaság és császárság ellen.

De mielőtt V. Károlynak biztosító terve készült, sőt még mielőtt ennek némely része kellőleg megfogamzott volna, nem csak az ő műve, hanem a római uralom büszke épülete Németországon egy csapással meg volt semmisítve. A két hatalom egymás elleni féltékenysége, ép úgy, mint a középkorban, most is tetemesen hozzájárult túlhatalmasságuk megtöréséhez. Most is, mint akkor, a római és német természet megférhetlensége képezte a megsemmisülés okának lényegét. Tudomány és élet, műveltség és nyersség, szokás és szenvedély, szellemi szabadság és rajongás, nemzeti érzület és anarchia, az emberek legkülönbözőbb sajátságai, az alsóbb és felsőbb osztályok érdekei, úgy az egyháziaké, mint az államiaké, a király érdekei ép úgy, mint a föld-

mivelőé, Németország népének egész géniusa fellázadt a délországi kettős elnyomás ellen. Szerény vonásokban bár, e történet a legbüszkébb tartalommal dicsekedhetik azon naptól fogva, midőn Luther merészsége és mélysége Németországon az egyház terén a szellemet felébresztette és nem csupán a pápa külső életmódját támadta meg, hanem tekintélyét, és a mi a reformátor büszkesége volt, tanait is, és ezekkel hatalmának legerősebb oszlopait, ábrándot és babonát, lesújtotta, elannyira, hogy szászországi Mórícz világi területen a császárt saját művésztével megverte és évtizedek fáradalmaival és tervezgetéseivel néhány nap alatt megsemmisítette.

E mozgalmakban a történelem egy oly lépéssel ment előre, minő egy évezrednél több idő alatt nem tétetett, egy lépés, mely oly messze terjedő tért foglalt magában, hogy az emberiségnek évszázadokra volt szüksége, míg tájékozhatta magát, és az akkor meghódított birtoknak örvendeni és gyümölcseit élvezni kezdte.

Újabb ellentét romanismus és germanismus között.

A mi a német reformációnak e mélyebb háttért és huzamosan ható erőt kölcsönzé, hogy még a későbbi idők történetét is megalkothassa és oly tények sorozatát hozza létre, melyek a világot nemcsak a középkor régi szellemi és pol-

gári korlátok közül kiragadják, hanem a fejedelmi hatalom újabb önkényét is megtörjék, az leginkább a román és germán néptermészet ellentétében keresendő, a mely már az egész középkor alatt, a fajok vegyülésének ideje óta, a legjelentékenyebb történeti tüneményekben előtérbe lépett ugyan, de csak most a vallási meghasonlásokon keresztül, az újabb idő bekövetkezésével törhetett magának utat legmélyebb rejtekéből.

Amerikának fölfedezése. Reformáció.

Ha Byzancz bukása az újabb idő kezdetét jelöli, akkor ez a nagy esemény mindenesetre utat tört ama még nagyobb két eseménynek, mely legközelebb követte és a mely e újabb történeti időszak jellegét egészen befejezte. Keletnek elzárása szükségessé tette, hogy új kereskedelmi utakat kutassanak, és e szükség az új világ fölfedezésére vezetett; Görögországnak megsemmisülése a byzanczi szökevény tudósokat nyugat felé kényszerítette és a humanisztikus tanulmányok ébresztése következtében oly iskolai reform keletkezett, mely a szellemi életnek egészen új lendületet adott és ez által a reformáció útját egyengette. Mind a két nagy tény e következményei a legközelebb következett századok külső tartalmát lényegesen kitöltik és ezek megváltozott műveltségének eredményeit feltételezik. Mind

a kettőben a román és germán népek látszólag osztakozni akartak. Az új világ telepítése eleintén Spanyolország és Portugália egyedüli jogának tekintetett és majdnem egy századon keresztül csakugyan kizáróan ezek eszközölték. — A reformáció azonban még mai napig is majdnem kizárólagos tulajdona maradt a tisztán megóvott germán népeknek. Ez Európában uralkodó két törzsnek szerencsétlen osztakozása az időszakot alkotó két eseményben, már magában véve elég ok volt arra, hogy köztök oly feszültséget idézzon elő, mely a benső különbségeket felszínre hozta és a gyűlöletes ellentétet megérellelte. A spanyol királyoknak szerencséje a mórok elleni háborúban és Amerika fölfedezésében azon két hatást szülte, hogy külső politikájoknak a területi nagyobbodás határozott irányát kölcsönzé, de egyúttal a római egyházhoz való ragaszkodását még kifejezőbbé tette. A római hierarchia befolyása és tekintélye a mór-háború óta a vallásfanatizmus segítségével újlag meggyökerezett a spanyol nép kebelében; az olaszoknál pedig a pápaság újabb fénye, a köztársaság bukásával és a spanyol uralom segítségével érték el e céljokat. E körülmény a román fejedelmeket, egyetemes uralkodási tervöknél fogva tágíthatatlanul a szoros katolikus magatartásra készíté: érdek ép úgy, mint meggyőződés, miként Campanella Tamás testvér a XVII. században mondá, tántoríthatatlanul a római székhez csa-

tolta őket, mert a ki Spanyol-, Olasz- és Franciaországban oly merész államterveket, mint az övéik voltak, protestánsként akart volna keresztülvinni, két országnak fejével és három országnak népével, mint kiengesztelhetlen ellenséggel kellett volna megküzdeni. A spanyol fejedelmek belső politikája ugyanezen az úton haladt. Kényuralmuk majdnem a protestáns Németország felázadásából tanulta volna meg a katholicismus-hoz való ragaszkodást, hogy ha benső rokonságuk a világi autokrátiát a papival, a politikai egyetemes uralmat a vallással természetes solidaritásba nem hozza vala. A Róma és Spanyolország közti kötelék, mely V. Károly alatt a szétszakadásig meglazult, II. Fülöp hosszú uralkodása alatt a legbensőbbben és az egész világot fenyegetőleg, ismét helyreállott. — Ime ily kettős irányban, a területi nagyobbodás és a katolikus vallásegysítés irányában találkoztak a román népek fejeikkel, a német protestáns népekkel a legellenségesebb összeütközésben. Nem tekintve a pápának a reformációval való küzdelmét, Spanyolország az egész XVI századon keresztül folytonosan harczolt Németországgal, és felváltva Németalföld és Anglia ellen, míg aztán a XVII. században Franciaország fel nem váltotta e harczban. A népfajok ez ellentéte egész éles-ségében ép oly sokáig tartott, mint a meddig a vallási vitapontok az európai társadalom legfőbb érdekét képezték. Engedett és lassan-lassan szu-

nyadozni kezdett ez ellentét, mióta a románok és germánok merev elválasztása e két világ felett uralkodó tényben megszűnt, mióta Amerikában a germán-protestáns telepítések és később a francia irodalom, a mely némi kárpótlást nyújtott az elhibázott vallási szabadságért, új szellemi és politikai érdekeket dobtak a világba. Innét kezdve a románok ismét kétségbe vonták, hogy a germánok egyedüli birtokosai a szellemi és állami szabadságoknak. De mielőtt ez megtörtént és mindaddig, a míg megtörtént, a germánoknak jutott osztályrészül ama magasztos hivatás, hogy, miután vallási téren szellemet és érzületet ébresztettek, egyszersmind egyházban és államban is alapítsák meg az első szabadsági rendet. A helyzet és viszonyok, melyek Luther állásában a pápával szemközt és a német fejedelmek és V. Károly között eleintén és a reformáció alkalmával fennállottak, a legközelebb következő időkben sem változtak. Minden törekvés, mely nagy államok képzését, egyenlítő közös uralmat, egyforma szellemi elnyomatást, universalismust és despotismust államban és egyházban, és a középkori állapotok fentartását czélozza, román nemzetektől származik; ellenben a germán népek a nemzeti önállóság, a vallás és politikai szabadság elveit tartják fenn és a szellemi műveltség, nemkülönben az ipartevékenység után törekednek, melyektől az újabb idő nemcsak jellemét, de nagyságát is nyerte.

Germán-protestáns individualismus.

Feltűnő, hogy ez ellentétben a népszellem ugyanazon benső különbségei hatottak, melyek a középkorban is, a rómaiak egyetemes törekvéseit azon germán ellensúlyllyal akadályozták, mely a társadalomnak testületi tagoltságában és a hűbér elkülönítésében nyilvánult. Ha a középkorban az egyesületi szellem volt, a mely az arisztokratiai szabadság elvét fentartotta, úgy ez az újabb időkben az individualismus szellemévé vált, a mely a demokratiai szabadság magvát elhintette. A személyes öntudat e vonása a német nép természetébe oltotta az ösztönt a lehetőleg sokak műveltsége és az ebből folyó önállóság, a vallás- és tudományban, valamint a politikai jogok- és birtokban, úgy szintén az üzleti forgalomban való szabad és önálló mozgás iránt. És épen e műveltség, e mozgás, ez önfoglalkoztatás teszi alapját minden demokratiai rendnek és fennállása minden lehetőségének. E nagy tanulságot a német törzsökök nyujtották az akkori román világnak, ép úgy, mint az újabb korban a szlávoknak. Ez individualismus képezte ama fegyvert, melylyel a reformáció a vallásos universalismust ellensúlyozta és a reformáció a maga részéről új táplálékot nyujtott neki. Mert a vallásos meggyőződés

az egyedüli érdek, mely az anyagi dolgokkal szemben, minden egyesnek szívéig hat, minthogy itt az egyes is tevékenységet tanúsíthat és a szegény ép oly hivatott- és szabadnak érzi magát e téren, mint a legmagasabb. Ha a szabadság alapja itt tétetett le, úgy annak továbbfejlődése miatt nem volt mit aggódni. Ezt Machiavelli mélyen belátta, midőn az idők és államok alapos újjászületését csak egyházi reformáció következményeként várta. Ő a fejedelmi zsarnokságot csak szükségparancsolta kényszereszközül ajánlotta; mert noha a nagy látnok már 1513 körül egy nagy reformáció közeledtét jósolta, mégis belátta, hogy ez a pápaság közelsége miatt, ennek római területein létre nem jöhet és azért irigy gyönyörködéssel nézett a német törzsökökre, melyeknek erkölcsi, harci és iparüzési életrevalósága szerinte világuralomra volt hivatva.

E jóslat teljeseedett is; mert azon törzsök, melyek a reformációt magokban és a magok számára keresztülvitték, a régi hierarchiai válassal egyszersmind a középkori időt is lerázták magokról és szintén csak egyedül magokban. Csak ott, a hol a pápai befolyás a vallás és kutatás szabadságának útját nem állotta, ott, a hol az egyháznak a család feletti uralma a szellem és oktatás szabadsága elől kitért, a hol az egyház az állam alá rendeltetett, nem pedig megfordítva; csak ott, a hol az állam visszaheleltetett jogaiba, erkölcsi jelentőségébe és mélt-

tóságába, és ismét elérte azon művelő és biztosító befolyását, melyet az ó-korban bírt: csak ott lehetett megszüntetni azon visszaéléseket, melyeket a nemesség és papság a középkorban tulajdonnal és műveltséggel szemközt elkövettek; csak ott lehetett az alsóbb osztályok műveletlenségét és önállótlanóságát megszüntetni, a népet az emberi dicsvágy tárgyaiban való részvétre rábírni, a politikai befolyás, művelődés és birtokszerzés iránt fogékonnyá tenni és az egyéni kiművelés számára tágasabb kört vonni, a mely nem csupán a kiváltságosakat foglalta magában. Innét van az, hogy a protestáns országokban a társadalom, a sok arisztokratiai maradvány daczára, egészen polgári színezetet öltött. Maga a fejedelem megvált azon katona - arisztokratiai jellemtől, mely a középkori vezért mekülönböztette, és a papság hierarchiai módon többé külön nem válva, a polgári körökbe elegyedett. A román tartományokban azonban többé-kevésbbé a középkor visszamaradt. A német népek között új szellemi élet fejlődött, a mely a papság, az udvar és a kormány ápolásától egészen független volt, míg a románoknál a szellem nélküli vallás és a szabadságnélküli alkotmány alatt elenyészett. Spanyolországnak gyarmatos előnyeinel fogva, kereskedelem és iparüzés tekintetében túl kellett volna tenni minden nemzeten, de az önkény hada és a papság tudatlansága esztelen fényüzési, termelési és kiviteli törvények által akadályozta

Bevezetés a XIX. század történetébe.

a polgári tevékenység forgalmát, a mely a nép álbuzgósága és renyhése miatt már amúgy is meg volt bénítva; a kézműipar süllyedésnek indult, a bányák beomlottak, a földművelés középkori terhek alatt nyögött; a nemzet minden külső hatalma mellett elszegényedett, a nép arany tányérokról sovány falatokat evett és a Midás királyról szóló mesét az államról is el lehetett mondani. Ezalatt hollandi és angol kereskedők mozgalmassága mellett új államok és hatalmak keletkeztek egészen új segédeszközökkel, melyeket a polgári iparszorgalom teremtett. A népnek ez önállósága és szabad törekvése itt-ott még politikai formák nélkül is, a fejedelmi korlátlan-ságot megszorítólag ellensúlyozta, míg ellenben a román országokban sokkal hosszabb és tágasb hatáskört bírt fentartani. Míg a spanyolok és francziák siker nélkül pazarolták erejüket azon törekvésben, hogy nagy és egységesen kormányzott államterületeket hozzanak létre, a germánok egyénítési ösztönök még államképezésökben is folytonosan érvényesítette magát. Itt minden önállóság és a természetes államrészek önkormányzása után törekedett, a területi különválást és a kisebb államterületeket sürgette, azoknak létesítését előmozdítani iparkodott és legfőlebb ott, a hol több nemzetiségek szorultak egy államba, igyekezett a szövetségi egyesítést létrehozni. E kisállami alkotmány a germán népek életmódjának, a román államoknak kifelé

irányzott törekvéseivel szemben a bensőség és békés hajlamok vonását kölcsönzé. Még Hollandia és Angolország is csak önvédelemből kényszerültek a Francia- és Spanyolországgal vívott háborúra és csak hatalmukat védve, hódítottak.

A germán-protestáns állam- és egyházképzésnek demokratiai következményeinek előlegezése Luther idejében.

A germán-protestáns új alakítások az államban és egyházban, időt igényeltek megérésre. Nevezetesen a demokratiai fejlődések, melyeknek csirái a protestantismus alapjában voltak letéve, nagyobb államkörökben csak idővel júthattak a siker fokáig. Mindamellett az újabb szabadság alapletevésekor Luther idejében a jövő egyházi és állami épület egész tervezete már az egyesek által is kimondatott és kivitele fogamatba vétett. Egyes felekezetek, egyes előre nyomó szellemek mindjárt a reformáció kezdetén, az újabb irány következményei felé törtek, melyek csak mint végcél lebegtek az alkotó szemei előtt. Már akkor körülíratott az egyházi és állami követelmények köre, melyek részben a Franciaország- és Amerikában történt állami változásokkal szönyegre kerültek és mai napig sem teljesedtek mindenütt és mindenben. Vallási ügyekben már egyes ihletettek és anabaptisták foglalkoztak a keresztyénség és formái észszerű megtisztulásá-

nak fogalmával, melynek számára még csak másodunokái a kivándorolt előharczosoknak Amerikában találtak menhelyet. Ezek Luther tanait a keresztyénség általános papságáról azon következetességben óhajtották megoldani, hogy az egyházi ügyekben világi gyülekezetek döntsenek, a papok pedig a községek által választassanak. Ők már akkoriban képletezték a legújabb racionalismus tételeit, midőn a betű alól felszabadítást követeltek, és a szent lelket az írás fölibe helyezték, a szentlélek alatt pedig nem értettek mást, mint az ember szellemi erejét és eszét; midőn a vallásban nem láttak egyebet a cselekedetekben tanusított szeretetnél, Krisztusban nem mást, mint isteni mintaképét az emberi életmódnak, és az úr vacsorájában csupán Krisztus emlékünneptét tisztelték. Ez egyházi követelések mellett, a politikaiak egész a demokratiai következményekig mentek, melyeknek csak sokkal később lehetett bekövetkezniök. A rabszolgaság megszüntetése, az úrbériség eltörlése, a halálbüntetés felfüggesztése, az igazságtalan kamatok és vá-mok, a kasztszerű egyenlenségek eltörlése, az igazságtalanul felfüggesztett községi javak visszaállítása, a vadászati károk megóvása vagy kártérítése, az egyenlő mértékek és érczpénz behozatala, népszerű törvényszékek felállítása, a személyes fogság kezesség mellett történő felfüggesztése, az adónak önkénytes megszavazása, a fejedelmi, vagy legalább nem császári hatóságok

betiltása, azaz a németországi köztársaságnak, vagy államegységnek követelése, és számtalan más ilyenmű követelés merült fel a szövetség mozgalmaiban, a fellázadt parasztok czikkelyeiben és az anabaptisták irataiban, sőt a papi jószágok elvételének kérdése egész a birodalmi gyűlésig hatott. Mindezen követelések a lehetőség körébe tartoztak, sőt itt-ott érvényre is jutottak. Más egyebekre nézve minők például az eskü iránti ellenszenv, katonaszolgálat, vasárnapi ünnep és gyermekkeresztelés, meghatározott szabványokban egyeztek meg, melyek csak egyes felekezetekben, vagy kisebb kerületekben állottak fenn.

A mi a vagyonközösség követelését illeti, a sokkal későbbi iskolák terveit alkalmazták, melyeknek kivihetősége még a legkisebb kerületekre nézve sem bizonyult be.

Más rajongó szellemek pedig, melyek még napjainkban sem pusztultak ki egészen, az elmúlt és lehetlenné vált időkre pillantottak vissza, a jósok koráról, vagy a keresztyénség előtti időről és az ezer éves birodalomról álmadozván. De a mi mindezen követeléseknél sokkal fontosabb elvek alkalmazásaként tekinthető, melyek sokkal később mehettek csak át a gyakorlatba, az azon szabadságra és egyenlőségre történt elvi visszavezetés, melyre az emberek Krisztus által megváltattak, úgyszintén az isteni jogra való hivatkozás (később veleszületett emberi jognak nevez-

ték), nemkülönben azon állami és egyházi szabadság megállapítására, melynek talpköve egy eszme és egy általános természetes jog, a mely ellentétbe helyezte magát az egyeseknek és kasztnak már csapássá vált jogával.

Luther conservatismusa.

Az első nekiiramodással azonban lehetetlen volt, hogy ily nagy változások ily nagy téreken és néptömegekben keresztülvitessenek. Az újabb kornak tágas színpadon lassan tovafejlődő történetében semmiféle várakozás nem csalódik annyira, mint azon tüzes szellemeké, kik nincsenek tisztában azon időtartamra nézve, melyet egy megkezdett reform befejezése múlhatatlanul szükségessé tesz. Akkor és még később is nem csupán a rajongók csalódtak, kik azonnal a legszélsőbb végletekig törekedtek, hanem még olyan szellemes férfiú is, mint Hutten vagy a higgadtan gondolkozó Milton, sőt még oly hidegen gondolkozó fő is, mint Machiavelli. Egyikök sem sejtette volna, hogy a reformatio részéről az emberiség számára eszközölt hagyomány egész összegének keresztülvitelére, ha mindjárt a germán törzsök csak kisebb köreibben is, — évszázadok kívántatnak. Csupán Luther volt az, a ki, mint valódi történeti látnok, helyes mértéket alkalmazott azon erők megítélésére, melyeket az akkori

időnek a nagy munka fejlesztésére, a későbbi időknek pedig annak keresztülvitelére alkalmazni kellett. Az által, hogy a katolikus egyház apostoli küldetését megtámadta, és ezzel a pápa csalhatlanságát és azon válaszfalat, mely a laikusokat a papoktól elkülöníti, lerontotta, az által, hogy az úr vacsorájáról szóló tant és ezzel az isteni szolgálatot tisztította, a cselekedetek álszentségét megtámadta és ezzel szemben a vallás által történő igazolásra vonatkozó tanát állította fel, az érzület szentesítését sürgette, a purgatoriumról és a bøjtről, a gyónásról és a vezeklésről szóló sötét rémeket, melyek által a katolikus egyház bennünket újra megfélemlíteni törekedett, elpusztította: elhintette annak magvát, a miből a kalvinisták és puritánusok az evangélikus tanokat későbbi időkben kifejtettek. Az idők e fejleményeit Luther nem akarta a pillanatnyi üvegházhajtások által veszélyeztetni. Ő nem a gyors, hanem a biztos és tartós sikert tartotta szem előtt. Kerülte az erőszakoskodást, és többször tudtára adta a zwickaui ihletetteknek, valamint Karlsteidtnak és Zwingilinek, hogy ő nem fogékonytalan az iránt, a mi ujításaikban észszerű, de az entusiasták túlhajtásai iránt (Zwingli perrumpamus-a) kérlelhetlen. Nyers környeztet igen sok dologra nézve nem tartotta elég érettnek és eléggé készültnek, és azért időt kívánt engedni az emberek véleményének kellő képzésére; művét Istenre és az időre óhajtotta bízni.

A protestáns népek között történt egyházi és állami változások történelmi lefolyása.

Az idő azon állami és egyházi változások lefolyását, melyeket Luther tanai idéztek elő, túl nem szárnyalta, ellenkezőleg oly mélyen és alaposan, oly tartósan és szabályosan alapította meg, hogy a tökéletes történeti fejlődés ama törvénye, melyet fent jeleztünk, benne könnyen fellelhető és a tények rendjére és áttekintésére minden kényszer nélkül alkalmazható. Azon alakulásokban, melyeken állam és egyház Luther és Cranmer befolyása alatt keresztülmentek, a reformátori eszmék Németországban és Angliában eleintén monarchiai, majd meg később a kalvinizmus alatt Európa nyugati részében arisztokratiai jelleget öltöttek és végre Angliában csupán átmenőleg, Amerikában pedig maradandólag a puritán továbbművelődésből nyerték demokratiai kifejlődésöket.

Luther és Cranmer egyházi reformjainak monarchiai jelleme Németországban és Angliában.

Luther reformációjának jelleme, már azon ellenkezésnél fogva is monarchiaivá vált, melyet

ez azon idők szabad szellemeinek demokratiai elvei ellen tanúsított, kik a politika és vallás szabványait a természetes jogra visszavezetni és az e feletti rendelkezést a népuralomra akarták bízni. Luther az írás pozitív betűit állította szembe azokkal, kik egyedül az észt akarták törvényhozói hatalommal felruházni és a symbolikus könyveket bástyaként halmozta fel az anabaptisták ellen, kikkel szemközt még Zwingli és Calvin is védőállásba helyezték magokat. Némely református ezt papirosból készült új pápának szidalmazta, de maga a református egyház se a Svajczban, se Németalföldön nem kerülhette ki annak szükségét, hogy a szellemek mozgalmának ilyenénképen határt szabjon.

A nép autonómiája vallásügyekben csak akkor lett lehetségessé, midőn a vallástürelem már általános volt. Ennek oka az emberek akkori éretlenségében keresendő. Hisz még száz esztendő multával is éppen a reformatió első százéves emlékünnepekor az egész világrészben a türelmetlen gyűlölség legvadabb tombolásai törtek ki és a harminczéves vallásháború kezdetét vette. Luther tehát gondolkozva megállapodott és még a presbyteriális alkotmány behozatalához sem fogott hozzá, melynek szabadelvű tervei 1526. Hessenben tárgyalattak. Ő meglegedett azzal, hogy a műveltség embereit, egyedül a papi rendet állította az egyházi dolgok élére, és erre bízta a műveltség közvetítését a népnél. E rend ellá-

tásáról és oltalmáról gondoskodni, az állam feladatának tekintette. Igaz, hogy ez által a rend a világi hatalomtól tétetett függővé, de ennek fejében felszabadított a papi osztálytól való függés alól. És miután a katolikus papság isteni küldetése a protestánsra nézve világi tisztséggé vált, lehetetlenné tétetett egy újabb pápaság létrehozatala, mit Luthernek oly gyakran szemére lobbantottak. Tagadhatlan, hogy ez úton a reformatio monarchiai jelleme megszilárdított, de a monarchiai segély nélkül még csak első fokú biztosítására sem lehetett gondolni. Előre lehetett ugyan látni, hogy ily rend mellett az állam és a fejedelmi hatalom túlkapasai gyakran fognak előfordulni az új egyházban, de ezek elkerülhetneknek látszottak, ha a régi egyháznak megcsökönyszerűsödött túlkapásait az államból ki akarták szorítani. Az isteni felavatás, melyet eddigelé a pápaság magának tulajdonított és melyet Luther a pápaságról a világi hatalomra átruházott, tetemesen hozzájárult a fejedelmi hatalom fokozásához és ennek még túlkapásait is szentesítette, de másrésről ez a pápa tekintélyének dicskört leg-hathatósabban széteszlatta. Luther minden tekintetben azon igyekezett, hogy a világi hatalmat erősbítse, de erre szüksége is volt, mert ez szolgált neki támaszúl; mert miképen birta volna ügyét ennek segítsége nélkül egy ezer meg ezer részre szakadozott országban, a római egyház szilárd és iszonyú szervezete, valamint az egye-

sült pápaság és császárság ellenében, sikerrel keresztül küzdeni? Mivé lett volna ez ügy a harminczéves háború alatt, ha a nép és fejedelem külön utat követtek volna? Igaz, hogy ez egyetértés nagy árba került; mert a népnek egyszerűen alá kellett magát rendelnie fejedelme akaratának. Az egyes polgárok lelkiismeretének szabadsága a vallásháborúkban és XVI—XVII. század békéje alatt kérdésbe nem jött, de igenis kérdésbe jött a fejedelmek jogának (*cujus regio ejus religio*) saját országaikban reformálása és az egyházi javításoknak felülről lefelé, a népbe átvitele, és épen ebből tűnik ki leginkább Luther reformatiójának monarchiai jelleme. Hogy mennyi veszedelem rejlett ebben az állam és egyház szabadságára, és mennyi a monarchiai hatalommal való visszaélésre nézve, az Angliában sokkal hamarabb kitűnt, mint Németországon.

Angliában VIII. Henrik a pápai felsőbbiséget eltávolította ugyan, de e helyett saját mindenhatóságát és csalhatlanságát alkalmazta, melyet sem törvény, sem papi gyülekezet (*convocatio*) nem korlátozott. Ott is, miként Németországon a papnak apostoli hivatása, a király által adományozott hivattalá lett, noha a püspökség fenntartatott és a megyés püspökök az ordinatio hatalmával rendelkeztek, mi által a pápai tekintély, mint a puritánusok mondani szokták, csak a püspökökre ruháztatott és az egyházi formák és tanok ép úgy megzsibadtak, mint a régi egyház-

ban. A püspökséggel Angliában fentartatott az állások és az isteniszolgálat fénye, mi által a főpapság egészen aristocratiai álláshoz jutott, mely igen természetesen összeköttetésben volt a királyságtól való önző függéssel és érdekek annyira összefűződött, hogy I. Jakab a királyság lételét a püspökség lételétől tételezte fel. Az önkény és hatalom, melylyel a király egyházi ügyekben el szokott járni, az államban is fokozta a királyi teljhatalmat, mely a népszerű hitújítók, kalvinisták és puritánusok által ingerelve, oly magas fokra hágott, hogy átmenőleg az angol egyház és monarchiának végét előkészítette. Egészen másképen alakultak a dolgok Németországon. Itt Luthernek látnoki tekintélye semmiféle fejedelemnek meg nem engedte volna a pápa szerepe játszását. Itt az egyszerű polgári papok szerény állása nem tette őket annyira függővé, hogy oly hamar elvesztették volna vallási vélemény szabadságukat. Itt a kisebb fejedelmek sokkal szorosabb összeköttetésben voltak a néppel és sokkal jobban osztakoztak a császár és pápa elleni érdekében, hogysem ez egyházi téren önkénytelenül ne teljesítették volna az abszolút fejedelmi hatalom ama hivatását, hogy a népet szabadságra neveljék. Itt tehát néplázadástól nem lehetett félni, de igenis félni lehetett és kellett is a császár és pápa reakciójától, kiktől a protestánsok 1552. évben kötött vallásbéke idején bizonyos nemében a fegyverszünetnek, csupán türést birtak

kicsikarni. És ha a német szakadások és egyenetlenségek miatt az akkorában kivívott vallásszabadság kifelé nem is volt tökéletes, befelé ugyan ez okoknál fogva mégis sokkal tökéletesebb volt. Itt az egyház területi volt, határai az egyes államéval azonosok és minden országban saját folyamat szerint fejlődött. Az állami egység vagy az egységes egyházi gyülekezet, avagy egy nagy papi testület hiánya, melyet egy értelem vezetett és egy helytől függött volna, itt egy közös alkotmányt, egy szorosan vett dogmatikai vagy liturgiai egységet lehetetlenné tett. A protestantismus szelleme értelmében itt csak evangélikus templomok léteztek, de nem létezett evangélikus egyház, mely a pápaság összezuzott universalmusa után tagjait ismét a közösség keretébe foglalhatta volna.

Németország politikai reformjainak monarchiai jelleme Luther idejében.

Az egyházi viszonyok e helyzetének tökéletesen megfelelnek azon politikai változások, melyek Németországon, mint a hitújítás következményei, szönyegre kerültek. A monarchiai hatalom az egyház élére állíttatott és ez által befolyása tetemesen növekedett, de mindamellett az egyházi szabadság talpköve azon körülményben volt letéve, hogy a papi felsőbbbségi hatalom

megszűnt és a régi egyetemes egyház helyére, hasontermészetű újabb egyház nem lépett. — Politikai téren ugyan így fejlődött az egyes fejedelmek országos hatalma, mert ezeknek uralma nem véletlenül birtokukba jutott népek- és területekre, hanem egymástól megkülönböztetett néptörzsekre esett, és így egyedül ez országban történt az, hogy a nagyobb vasallusokból független fejedelmek lettek, és ennél fogva az absolutismus még a kisebb német államokban is előkészítetett, de ez által a császár fennhatalma ép úgy megtöretett mint a pápáé, és a kis államok megszilárdítása, bármennyire ártalmas volt is Németország hatalmi állására nézve kifelé, a belső fejlődésre és szabadságra nézve az akkori viszonyok között inkább szolgált előnyül, mint hátrányul és inkább szükségből, mint szabad választásból eredt. Több évszázadon keresztül tehát a birodalmi és egyházi alkotmányok javítása megghiúsítottatott. Már maga ez a körülmény az egyes részek és országok fejlesztésére és rendezésére utalt. Egy nagyobb szövetségbirodalomnak oly erős alkotmányt nyújtani, mely a belső rendet helyreállítván, kifelé hatalmat biztosítson, az akkori idők politikai képességét messze túlszárnyalta volna. Még Svajcz és Németalföld sem teheték akkorában, sokkal később sem, sőt még a legfenyegetőbb veszélyek idejében és sokkal kisebb körökben sem. De hogyan is történhetett volna ez Németországon, hol a

rendek egymás között, a nemesség a fejedelemmel, ez pedig a császárral folytonos surlódásban voltak. Két nagy tapasztalás Németországot egyaránt kényszerítette az országos fejedelmek autonómiájának kikerülhetlen szükségére. — Ha a császár gyöngé volt az alólról keletkezett anarchia az egész birodalom rendjét fenyegette; ha pedig a császár erősnek mutatkozott, akkor az osztrák fejedelmek újonnan alakult hatalmi viszonyai és fogalmai felülről veszélyeztették a birodalom szabadságát és rendfenntartását. Azon anarchiával szemben, mely még a hatalmas V. Károly alatt is lehetlenné tette, hogy akár pórlázadás, akár lovagrend oly szerencse-fia ellen, mint Sickingen volt, birodalmi segély nyujtassék és a rendek egymásközi meghasonlása mellett sem lehetett ítéletet, vagy a viszálykodások kiegyenlítését célzó közvetítést eredményezni: az országos fejedelmek egyedül és kizárólag saját erejökre voltak utalva. A szükség azon hivatásszerű eljárásra kényszerítette őket, hogy a lovagias aristocratia ököljogának s erőszakoskodásának véget vessenek. Más részről, a császári hatalommal szemközt, az országos fejedelmek ellenműködése általában véve hazafiui kötelesség és ellentállása volt az idegen elnyomásnak. Itt a politikai feladat ugyanaz volt, mint a pápával szemközt az egyházi. Móritznak törekvése és célja csupán az volt, hogy Németországot Róma és Spanyolország ellen védelmezze, hogy a papok és a spanyolok előtt

való porbahullást megakadályozza. V. Károly bukása a nemzeti elvnek győzelmét jelentette az idegen felett, úgy szintén a rendi szabadság és a szövetségi államrend győzelmét a császári hatalom korlátlansága ellen. A császárnak bebizonyítani, hogy ő nem uralkodó, hanem csupán a német fejedelmek szövetséges aristocratiájában az első helyet foglalja el, oly eszmék voltak, amelyek már a schmalkaldi szövetség alkalmával szőnyegre kerültek és az 1552. évi vallásbéke megkötésekor érvényre jutottak. A protestáns mozgalom a birodalmi reformot keresztül vitte, noha a császár és pápa között fenállott szövetség azt sokáig ellenezte. A császár kormányzó és birói hatalma egy régi óhajtság szerint a rendek között megoszlott, a kerületi alkotmány tökéletesített, az országos béke biztosabb kezekre jutott, a birodalmi törvényszék, oly helyzetbe jutott, melyben hosszú időn át fenntarthatta magát, a pápának birodalmi ügyekbe való beleszólása, magától földre hullott. A fejedelmek szabad választása biztosított és jövőre nézve is az idegen hatalmak felügyelete alatt állott, minthogy Austriának növekedése aggodalmat ébresztett bennök. Tagadhatlan, hogy ez által a külföldi befolyás a német erő szétforgácsolására nézve támpontot nyert, de másrésről a nem német császárok azon törekvése, hogy a nemzeti irányt elnyomják, lényegesen akadályoztatott.

Igaz, hogy az egésznek önállósága a részek

között oszlott fel; az örökösödési rend, a tartományi területek feloszthatlansága, a rendi viszonyok fejlesztése, az országos fejedelmek hatalmát igen természetesen megerősítették a választott császárral szemben és így az állami elkülönítés erőt vett az egységen. Ez azonban a politikai téren ép úgy, mint az egyházin, habár csak szomorú nyereség, de azért a nemzeti függetlenség, sőt az európai szabadság szempontjából tekintve valódi és tagadhatlan nyereség volt. Úgy a mint az osztrák ház és birodalom össze volt állítva, Németország sohasem lehetett volna cél, hanem mindig csak eszközül szolgált volna és szabadság nélküli részét teszi vala egy idegen és belső szervezetében különböző egészeknek. — E nemzeti álláspontból tekintve a dolgot, Németországnak nem volt oka az akkorában szükségessé vált egység után vágyódni; de ép oly kevéssé volt oka, a világrész egész népcsaládi szempontjából is. — Egész Európa szabadságának érdekében volt, hogy a világrész központjában, Olasz- és Németországban, honnét egy egyetemes uralom a legnagyobb nyomatékot nyerhette volna, ne keletkezzék egy, a spanyol államfogalmak szerint alkotott nagy és egységes birodalom; érdekében volt, hogy itt a kisebb államok öve fentartassék, a mely az északi sarktól egész Siciliáig természetes védbástyát képezzen a kelet és nyugati nagy és egységes birodalmak összeütközése, vagy ezeknek egyesülése ellen. A mi pedig végre az

egyes államok belső szabadságát illeti úgy politikai, mint szellemi tekintetben, tagadhatlan, hogy az absolutismus, a mely akkorában Németország egységes kormányában elkerültetett, később az egyes részekben megtalálta az útát; de itt a feldarabolás és szétválasztás által sokkal inkább megfosztatott veszélyességétől, mint bárhol másutt, sőt bátran követelheti magának azon érdemet, hogy Németországban a XVIII. század nagy szellemi átalakulását nemcsak, hogy nem akadályozta, hanem lényegesen előmozdította, oly esemény, a mely Európa szabadabb politikai jövője előtt az útát egyengette. Kétséget sem szenved, hogy Németország a XVI. században úgy az egyházi téren, mint az államban is forradalmat küzdött át, de ezen forradalom monarchiai jellemmel birt. A főnemesség, mely Nyugateurópa államaiban, a királyi önuralommal való összeütközésben legyőzetett, itt hatalmasabb főembereiben, midőn ellene a császári absolutismussal tétetett kísérlet, független fejedelmi hatalmat vívott ki, melynek alapját, az eddigi katonaelem helyett, polgári elem képezte. Ez a német birodalom rendjeinek forradalma volt, mely lényegesen monarchiai - szövetséges légkörben mozgott, míg Németalföld és Svajcz, mint a birodalomtól elvált részek a forradalom aristocratiai-szövetséges irányt követtek.

Svajcz és Németalföld politikai viszonyainak aristocratai jelleme Calvin idejében.

Svajcznak szabadság-harczai, melyek észleleteink idejét megelőzték, csupán előjátékot képeztek, míg viszont Németalföldnek II. Fülöp alatt Spanyolországtól való elszakadása utójátéka volt annak, a mi V. Károly alatt Németországon történt. Mind a két országban a kis állami német particularismus működése minden nagyobb államegység ellen látszik előtérbe lépni és ez észlelet a svajczi viszonyok megítélésére nézve különös érdekekkel bír. Azon fejedelmi házak, melyek nem a császári, vagy királyi trónokról, hanem a hűbéri állam szűk köréből legelőször és leghathatósabbán küzdöttek a hatalomgyarapodásért, a habsburgi és burgundi házak voltak, melyeknek egyesüléséből V. Károlynak világfenyegető hatalma keletkezett. Már maga azon politikai tapintat is csodálatos, melylyel e házak Európa közepének központját, Svajczot szemelték ki, minthogy ez legalkalmasabbnak látszott minden hatalomfejlesztésre nézve; de még csodálatosabb azon nemzeti ösztön, mely a svajcziakban már e hatalom csirái ellen is működni kezdett, midőn, még e házak egyesülése előtt, midőn ezeknek túlkapásai még csak szórványosak és újak voltak, a XIV. és XV. században Habs-

burgot és Burgundot diadalmasan legyőzték és azonnal Maximilián alatt, a ki a két ház egyesítését keresztülvitte, önállóságukat és függetlenségüket ténylegesen megállapították. Egyrésről tehát Svajcz, mint Habsburg bölcsője, a nagy birodalmi szövetségben Austria hatalma ellen kezdte meg a harczot, másrésről pedig Németalföld, mint Burgund bölcsője, a német harczokat folytatta a burgundi ház ellen. Itt II. Fülöp ugyan azon célokra tört, melyekre V. Károly Németországon. — Hasonlóképen mint Károly óriási birodalmának Németországot kellett volna elnyelnie, úgy Németalföldnek fia birodalmát kellett kiegészítenie, a mely Portugalia és ennek gyarmatai által kárpótoltatott az elveszett császárságért. A rendi szabadságok a spanyol önkénybe voltak olvasztandók, az önkormányzat az idegen uralom alá helyezendő, a tartományi önállóság az egység áldozatául szemeltetett ki és a vallási autonomia a katolikus kényszer alá helyezett. Midőn az országra rá akarták erőszakolni a tridenti zsinat határozatait, midőn 1567-ban spanyol államtanács határozott panaszai ügyében és spanyol hadsereg vonult az országba, már is több történt a zendülés igazolására, mint a mennyi Németországon az ideiglenesség alatt.

Hasonló metsző panaszok merültek fel, mint Angliában a Stuártok ellen; a lázadás tanácsának felállítása, mely, miként a csillag-

kamra hallatlan eljárást követett; az önmegadóztatás megszüntetése és a kereskedést akadályozó új adónemek behozatala, melyek ép úgy hatottak mint I. Károly alatt Angliában a hajópénz, mind-megannyi országos sérelemnek tekintetett. De bármennyire érzékenyen hatottak is a politikai károsítások, a meghasonlások legfőbb okai itt ép úgy mint Németországon a vallási eszmékben rejlettek, melyek akkorában sokkal inkább ösztönözték az embereket, mint a hazaszeretet. Spanyolországnak engedékenysége a vallásügyekre sohasem terjeszkedett és habár még az alkotmány megszilárdítására nézve is hajlandóságot mutatott, a vallás terén hajtathatlannak látszott. Hisz maga Burgund (Belgium) és Németalföld, melyeknek politikai érdekek tekintetében megegyezni elég okuk volt, a valláskérdésben sokkal merevebb álláspontot foglaltak egymással szemben, mint Svajcz és Németország legkülönbözőbb felekezetei. Midőn 1579—80-ban az északi tartományok (az utrechti szövetség) II. Fülöptől elszakadtak, az elszakadás a kalvinista reform elvei szerint történt, melyek itt meggyökereszkedtek és melyek abból állottak, hogy egy nép és ennek rendjei azon esetre, ha egy zsarnok kötelességei ellen cselekszik és többszöri figyelmeztetés után meg nem tér, fel vannak jogosítva részökről is felmondani a kötelességet. Sokan e lépést csüggedezve nézték és azon igyekeztek, hogy egy új monarchiában, vagy a szomszédság

hatalmas fejedelmi házakban támaszt találjanak és ha Németalföld mégis menekült a monarchiától, az nem saját akaratából történt és nem is az ő érdeme. Németország nem támogatta; Anglia és Franciaország a felajánlott koronát visszatartották és az Anjou vagy orániai uralom csak halálesetek által hiúsított meg. A köztársasági rend megállapításával, a Németországon fennállott monarchiai-szövetségi reformmal szemben — semmiképen hirtelen ugrás nem történt. A szövetségi kötelék, mely a tartományokat egy egészévé egyesítette, itt sem szilárdabb, sem politikailag jobb nem volt, mint Németországon, vagy a Svajczban is ezen sajátságos jellemvonás minden német államszövetségen keresztül hat, úgy hogy Amerikában is a szövetségállami kötelék csak a veszély idejében képes magát fenntartani, míg viszont a veszély múltával, az alkotmány daczára lazúlni szokott. Németalföld történetében a külső veszélyek mértéke szerint a főállamok egységes helytartói és szövetségállami pártok, a tartományi, aristocratiai és a városi előkelők államszövetségi párttal többször cseréltek szerepet. E változás daczára soha alkotmányilag meg nem állapították, hogy a szövetségi főhatalom az egyetemes, vagy a tartományi rendek kezében van-e? Az orániaiak néhányszor úgy jártak el, sőt Oldenbarneveldt bukásakor nyíltan állították, mintha souveränitás a főállamokat illetné, de a tényleges viszony épen az ellenkezőt bizonyította.

A tartományi rendek az egész hatalmat magukhoz vonták: a törvényhozás, az állam és egyház közigazgatása, hivatalok betöltése, megkegyelmezési jog, adókivetés, a béke és háború feletti eldöntés, mind az ő kezökben volt. A tartományi rendeknél viszont minden egyes rendektől függött. Nemcsak, hogy ezek választották a tartományi rendek gyűlésébe a képviselőket (ezek pedig a nagy főállamok gyűlésébe), hanem testületileg még a veto-jogot is gyakorolhatták és hatalmasabbjaik gyakran német fejedelmekként, vagy mint svajczi cantonok a legveszedelmesebb ellenségekkel léptek frigyre. Erzsébet királynéval való hivatalos érintkezések alkalmával a souveränitás nem a rendeknek, hanem ezek megbízottjainak, a városi képviselőknek tulajdoníttatott. A mint látszik tehát, a német természet vonása mindig változatlanul megmaradt. Az irány minden szilárdabb államegységgel homlokegyenest ellenkezett. Németországban térköri, itt és a Svajczban tartományi és kerületi, de még inkább municipális. Politikailag ez talán még tökéletlenebb rend volt, mint a németországi, noha történetileg hasonlóan természetszerű. Mert mikép a Svajczban, sőt talán még inkább mint ott, Németalföldön a városi fejlődés mint kiválóan buja erő nyilatkozott. A polgári körök változatos életmódja itt korán kiszorította a nemesség és papság rendjeit és a hűbéri államot miként az olasz köztársaságokban — bensőleg megsemmisítette. E szerint

a németalföldi köztárság legfőbb hatalma nem a főbb államokban, nem a tartományi rendekben, hanem a városokban itt pedig egy zárt aristocratia kezeiben öszpontosult. A polgárok képviseltetéséről, demokratiai rendről, a község választási jogáról itt szó sem volt. Ép úgy, mint a svajczi városokban, a kormány itt is a főpolgári rend kezében volt, melynek tagjai eleintén a testület által szerkesztett névjegyzékből a helytartó által választattak, később azonban, midőn az államszövetkezési fejlődés és a városi hatalom a legmagasabb fokra emelkedett, közvetlenül a testület által nevezettek ki. — Ez állandó aristocratia itt egy hatalmas, a népés a helytartó között fenállott szövetség által gyakran átszakított, de aztán annál erősebben felállított bátyát képezett minden demokratiai újítás ellen. Itt a városi hatalom a lovagaristocrátiával vívott harcz alatt keletkezett, de ennek leszorítására után, a polgárok az ő szokásait és jogait vette foganatba. Az aristocratia megállapodott és legfelebb a polgárságba szállott le. E köztársaságban is ép oly kevésbé alapított új szabadság természetes jogalapon, mint a monarchiai Németországon, hanem itt a szabadságok és jogok történeti tények voltak, melyek csak idegen hatalom ellen védelmeztettek és tartattak fen, de kínálkozó alkalommal inkább a birtokos kezében fokoztattak, mintsem kiterjesztettek több birtokos nagyobb körére.

A calvinista egyházreform aristocratiai jelleme.

Miként Németországon a polgár monarchiai, úgy Svajczban és Németalföldön a polgáraristocratiai elv oly mély gyökeret vert, hogy amaz Luther reformja által ép oly kevésbé változott, mint ez a Calviné által; sőt ellenkezőleg mint a két államban az itt uralkodó elvek az egyházi alkotmányt saját magok képezték. És egyébiránt a calvinismus anya- és mintaállamában, Genfben is megtörtént, hol a viszonyok megengedték, a fejedelmi, vagy más állami hatalomra való tekintet nélkül, oly új alakítások létrehozását, minőket másutt nem igen lehetett volna megkísérteni. Itt köztársaság volt alakulófélben különböző durva törzsökből álló nép között, melynek kebelében jó darab ideig a legirtóztatóbb erkölcstelenség honolt. Calvinnak első kísérlete, hogy e Sodomát jobb útra térítse és tisztítsa, azt eredményezte, hogy magát a reformátort kiűzték. Midőn azonban visszahívták, reformja sokkal hathatósabb sikerű volt. Egy és ugyanazon időben mint görög nomothet és mint keresztyén reformátor működött. Luther az ő reformatiójával, mint a keresztyénség keletkezésekor az evangelium szellemében az állammal szemközt szenvedőleges álláspontot foglalt és az egyházat az állam felügyeletére bízta, míg Calvin az államot és egyházat egyszerre kezdte átalakítani a régi törvény, a judaismus theocratiai szellemé-

ben és éppen itt rejlik a két szellem közti különbség. Az egyház és állam ez egyesítésekor Calvin gondoskodott, hogy mindegyiknek kijelölje a maga hatáskörét és mindegyiknek jogait megóvja. A papi és világi törvénykezés és büntetési eljárás, censura és birói ítélet szigorúan el voltak különítve; de igen természetes, hogy az egyesült papi és világi felügyelet az egyesek hitére és gondolkozására, belső és külső erkölcsaire nézve rettető fegyelmet és korlátozást idézett elő, mely magában, Genfben a legvéresebb türelmetlenség irgalmatlan példáit mutatta fel. E mellett hiányoztak a népszerű intézmények, melyek az állami és censori erőszakoskodásokkal szemben, szabad-elvűbb mértéket tartottak volna. A kis tanács, mely tulajdonképen a polgári hatalom kezelője volt és a consistorium (papok és laikusokból összeállított hatóság, melyre azon censori főfelügyelet volt bízva, mely által az állam felett theocratice uralkodott) kiegészítették egymást, ugyanazon aristocratiai módon, mely a svajczi és németalföldi városalkotmányokat jellemzi.

A calvinista egyház legszabadabb intézménye a presbyterialis alkotmány, vagyis a papok- és világiakból állott egyházi gyülekezet volt. E gyülekezet jogköréhez tartozott a szent írás magyarázata és a hittételek meghatározása. E gyülekezet demokratiai jelleme a katolikus Francziaországot jobban megijesztette, mint bármi más, midőn a kalvinista tanok ott is befészkeltek magokat. Mindamelllett

e gyülekezet is aristocratiai alapon nyugodott; a két laikus, a legöregebbek (presbyterek), kikkel minden lelkésznek a francia calvinisták zsinatján meg kellett jelennie, a consistorium által a népből választottak és erre nézve a községnek csupán egy vetője volt. Ugyanezen aristocratiai jellemet tartotta fenn a calvinismus Németalföldön is, noha a pártállások által a demokratiai oldalra látszott szorítva lenni. Azon fanatikus kivándorlók, kik Német- és Franciaországból kerültek ide, a spanyol uralom alatt először predikálták ezt; a kegyetlen üldözések és harczijelenetek a túlbuzgókat papok és nép között még rajongobbakká tették és ezeknek türelmetlensége volt oka annak, hogy Belgium különvált. A köztársaság rendezettsége után a főpolgárság nem osztakozott a nép e szellemében. Midőn a híres arminiáni viszálykodások az államot merev pártokra szakították, az előkelők a reformált egyház későbbi haladásaira nézve annyira jelentőségteljes arminiáni tanok részére állottak, melyek lyek a calvinista hittételeknek a kegyelemre vonatkozó szigorát, a szabadság természetes érzése szerint enyhítették. Műveltség és türelmes-ség, kereskedelmi tekintetek és világforgalom, valamint azon politikai elv, hogy az egyháznak az államhatalom alatt kell állnia, a főpolgári rendet ez oldalra térítette. A szigorú calvinismus mellett harczoltak a lelkészek, kik az egyházat az államtól külön óhajtottak, a nép, mely a papságot vakon követte és a polgárjog nélküli

belga bevándorlók, kik az aristocratia természetes ellenei voltak.

A dortrehti zsinat alkalmával (1618) a helytartó hatalma és erőszakoskodása a demokratiai rész javára döntött az arminianusok ellen. De alig, hogy a calvinista párt győzött, a politikai viszonyok túlhatalmának súlya alatt le kellett roskadnia. Az államfelsőbbséget az egyház felett, melyet az aristocraták annyira védelmeztek és ezzel kapcsolatban az 1591 egyházrendet, melyet ők magok alapítottak, hogy a papi hivatalok betöltését és ezzel együtt az egyházi hatalmat kezekre kerítsék, fentartani igyekeztek, a nevezett párt is fentartotta. Talán megengedhető magában a kálvinista tan lényegében ugyanazon aristocratiai elvet felismerni, melyre az alkotmányokban utalunk. A végzetesség tana (*decretum horribile*), mely szerint Isten mindenható előrelátásával szükségképen választás is egybeköttetik, hogy kegyelménél fogva az embereket tekintet nélkül bűneikre vagy érdemeikre az örök üdvösség honába, az égbe felhívja, vagy onnét visszautasítsa, akkorában csak azon kevés, nyájas emberi természeteket, minők egy Arminius, Melanchton, Bolsec és ezeknek követői voltak, riasztotta vissza; ellenben nagyon szükséges volt a fanyar erkölcsszigorral szemben és a csillagjóslati hajlam mellett egy babonás időszakban; de egyszersmind ajánlatosnak látszott azon uralkodó államintézményekkel való rokonságánál fogva, melyek sze-

rint a földi állam hatalmát és méltóságát a hivatottak csupán az égi hatalom kegyéből és önkényéből nyerhették el. Ha ez augustinusi tan új megalkotójára, magára Calvinra visszapillantunk, ennek személyes természetéből önkényt megmagyarázodik amannak aristocratiai jelleme, valamint conservatív szilárdsága, melylyel tanához ép úgy ragaszkodott, mint Luther az úr vacsorájáról szóló tanához. Calvin már iskolájánál, klasszikai és jogi tanulmányainál, iratai éles eszűségénél fogva inkább hajlott a művelt felsőbb körökhöz, mint Luther, az egyszerű népember. Eleintén Frankhon és Ferrara udvaraihoz fordult reformjával és aztán folytonos összeköttetésben volt a francia nagyokkal, hosszú ideig pedig a lengyel nemességgel állott összeköttetésben és, mint tudva van, Franciaország- és Skótiában leginkább a nemesség egyengette Calvin reformatiójának útját, mert az alsóbb néposztály Franciaországban folytonosan a miséhez ragaszkodott. Calvin, mint a ki a történeti dolgokban tisztán látott, nem volt barátja egy állam- és kormányformának. Bármennyire ellene volt is a fejedelmek korlátlan hatalmának, még sem osztakozott a nép ellenállási jogának nézetében azon értelemben, mint az később a kalvinista tanokból eredt. E tekintetben épen oly óvatos volt, mint Luther. Midőn Franciaországban a nemesség II. Ferencz alatt a felfegyverkezés tárgyában értekezett, szigorúan azon német eljárás szolgált zsinórmér-

tékül, melyet a schmalkaldi szövetség tárgyalásainál követtek, és Calvin még kevésbé volt hajlandó a kérdést a juristák nézete szerint eldönteni, mint Luther, a ki az ellenállásba csak későn, nem örömet, csak a birodalmi rendekre nézve csupán vallási ügyekben és tekintettel az irás azon világos szavaira egyezett bele: inkább az Istennek kell engedelmeskedni, mint az embernek.

A calvinismus demokratiai elemei.

Ha Calvin dogmatiai nézeteiben nem is volt szabadabb és nem kevésbé conservatív, politikai nézeteiben pedig nem kevésbé mérsékelt mint Luther, az ő reformjában még is sokkal több volt az alap egyházilag és politikailag a protestáns eszmék demokratiai továbbfejlesztésére az első lépést megtenni, mint a lutheranismusban. Egyházilag az egyszerű isteni tisztelet inkább felelt meg a demokratiai hajlamnak, az alkotmány a szabadabb fejlődésre ajánlkozott és a türelmetlen magatartás a régi és újabb tévtanok ellen a támadni kész merész szellemeket, kik nem elégedtek meg a tűréssel mint a lutheránusok, hanem magok akartak uralkodni, sokkal jobban vonzotta. Politikai tekintetben pedig a haladó szabadabb irányra nézve döntő befolyással bírt az, hogy a svajczi egyházjavítók a politikai reform célját az

egyházival kötöttek egybe. A német reformátor jól tudta, hogy Németországon a világi hatalomnak is szüksége volt egy Lutherra, de attól tartott, hogy káros ellentállásra talál és azért azt tanácsolta, hogy álljanak el e céljától. Egészen másképen gondolkozott Zwingli, Calvinnek előzője, a ki katonai és gyakorlati természeténél fogva mindjárt eleintén a szövetség átalakítását célozta. De nem úgy Calvin, kit jogtudományi ismerete inkább rendelt államférfiúnak, mint hirtelen, belső megvilágosítása egyházi reformatornak. Mihelyest tehát a calvinismus az államot és az egyházat tűzte ki céljául, a következetesség és türelmetlenség szelleme saját magától terjeszkedett a politikai ügyekre. E radicalismus által maga ellen fegyverkeztette az egyesült egyházi absolutismust Rómában a világi monarchismussal. Caraffa (IV. Pál) egész türelmetlensége a calvinisták elleni buzgóságban gyökerezett. Franciaországban és Austriában az absolutismus ellensúlyozta a francia városokban mutakozott köztársasági mozgalmakat ép úgy, mint azon kívánságokat, melyek a XVII. század elején Austriában a svajczi és németalföldi alkotmányok átültetése iránt nyilvánultak. Ez ellentállás nyugaton sok balszerencsét hozott a calvinista reformra, melynek hívei a sikertelenség által csak még jobban elkésérítették. Zwingli, Luther elleni dacból és tanai észszerűségében bízván, korán vakmerősködött Spanyol- és Franciaországot, vala-

mint Angliát részére hódítani és épen ez országok, hová Luther német beszédeinek hangja nem hatott, Calvin követőinek működési térül szolgáltak. Azonban Zwingli épen buzgósága által szilárdította meg Svajcznak fele részében a katholicismust, a calvinisták pedig Németalföld egyik részében. Spanyolországba a reformatió be nem hatott, Angliában és Franciaországban a calvinismus különféleképen eltévesztette célját és pedig leginkább azon erélye miatt, melyet az erkölcsökre kényszerített fegyelmével, egyházi alkotmányával és politikai elveivel az állami rendre, mind a hárommal pedig együtt valamint összes tanaival a pápistaságra alkalmazott. E következmények világosan bizonyítják, mily hosszú érlelésre volt szüksége a reformatió munkájának. A calvinismus szabadságiránya az időt megelőzte és céljaiban előbbre hatott mint kellett volna, mi által az általános és általánosságában veszedelmes reactióját a katholicismusnak, mintegy kihivta és ez IV. Pálnak a pápai székre történt emelkedésétől fogva egész a 30 éves háborúig a reformatió által meghódított egész világra kiterjeszkedett és most a demokratiai fejlődések haladását erőszakos félbeszakítással fenyegette.

A catholicismus általános reactiója.

A római curia, midőn még a medici idők szabadabb jellemében osztakozott, midőn még egyedül állott szemben a lutheránismussal és félt azon előnytől, melyet V. Károly az egyházi meghasonlásból huzott, azon hibás kísérletet tette, hogy a protestantismussal kiegyezkedett. Csak midőn a kiengesztelhetlen calvinismus Európa északi részén a XVI. század 6. és 7. tizedében a legrohamosabb hódításokat tette, mihelyest a pápaság II. Fülöpben tántoríthatlan támaszt talált és a Németország, Anglia és Németalföld kebelében keletkezett protestáns meghasonlásokban szövetségest nyert, a két vallásfelekezet ellentéte egész merevségében előtérbe nyomult. A római curia és a római egyház, élet és fegyelem úgyszintén az elvek és tanok önnönmagokban reformáció mentek keresztül, de nem az olasz és német humanismus világos, hanem a spanyol zelotismus sötét és szerzetesi szellemében. E szellem közepett fogamzott meg és született a spanyol királyok politikája, az inquisitio és a jezsuitarend; ez volt ama rettentő három eszköz, melylyel a pápaság tekintélyét helyreállították, a reformatio haladásait a román területtől elsáncolták és a kereszténység elvált részeit szellemi és anyagi erőszakkal visszahódítani igyekeztek.

A legszívósabb és legkiméletlenebb reactióval kényszeríté a pápai udvar Spanyolországot, hogy Németalföld ellenében az erőszak eszközeit használja; a Bertalanéj elé újongott; a jezsuita propaganda munkálkodását mindenütt szította, hol a protestantismus román, félgermán, szláv területeken, Francziaország, Belgium, Austria és Lengyelországban még meg nem gyökerezett a kedélyekben; Spanyolország gyűlöletét Erzsébet-től I. Károly idejéig Anglia, mint a protestantismus legfontosabb és legnehezebben elérhető támasza ellen folytonosan táplálta; a bajor hercegeket önzésöknél és a papi fejedelmeket egyházi buzgóságuknál fogta meg, hogy ama nagy, német restauratiót kezdeményezze, melyet II. Ferdinand által akart véghez vinni. A vezetés egységes központjának előnye a protestáns meghasonlásokkal szemben e reactiókban fejlődött ki és egyrésztől szükséges volt azon akadály, melyet Franciaországnak különérdeke a katolikus világ ez egységében előidézett — hogy a protestáns ügy Németországban megmentessék, másrésztől pedig a protestantismus minden demokratiai ereje kívántatott ahhoz, hogy magát Angliában fentart-hassa. A katolikus reactió válságos magaslatának korszakában (a XVII. század első felében) három mozzanatot különböztetünk meg, melyek végleges lebonyolódását nagy vonásokban jellem-zik. E lebonyolódás Francziaországot, Németor-szágot és Angliát különféleképen érintette és ez or-

szágok mindegyikében másféleképen végződött. Franciaországban Richelieu óta fokozott fejedelmi absolutismushoz vezetett és ennek következtében a protestantismus visszaeséséhez, vagyis elhanyaglásához. Németországban a 30 éves háború alatt a XVI. században a birodalom és egyház között létrehozott paritást fenyegette és azzal végződött, hogy e paritást helyrehozta és itt meg is állapodott. Angliában a Stuartok alatt minden protestáns felekezet ellenszegülését idézte elő és erős visszacsapással az állam- és egyháznak a puritanusok által eszközölt átalakításához vezetett.

Győzedelmes reactió a protestantismus ellen Franciaországban.

Franciaországban a protestantismus csak átvonuló tűnemény volt. Részünkről csak általánosságban érintjük sorsát és e helyütt annyival inkább csak futólagosan, mivel mindenekelőtt azon utakat követjük, melyeken a reformatió a germán nemzetek között haladt. Franciaországban az új tan mindjárt eleintén ellenszégképen ütközött a királyi absolutismusba, mely itt erősebben és régebben készítettetett elő, mint bárhol másutt. I. Ferencz gyanús és éles szemmel a protestantismusban az isteni és emberi monarchia felforgatását látta és azért nemcsak ő, hanem utódai is tűzzel és vassal ellene szegültek. A pro.

testánsok története Franciaországban tehát, mielőtt azok politikai párttá alakultak volna, csak mártýrok története volt; iszonyú polgárháborúkon vonul át, hogy azután hosszú béke után, az új egyház mártýrhalálát elbeszélje. A protestánsok e végveszélyét is a királyi zsarnokság szenteskedése idézte elő. De azért tagadhatlan, hogy egy fél századon át, a protestantismus, létének küzdelmei alatt, nagyobb nemzeti érdekek is veszedelmes összeütközésbe jutott. Később még bővebben kifejtjük, hogy a calvinismus mennyire veszélyeztette itt az államegységet, melyet az abszolút királyság hosszú munkálkodása a nemzet számára megszerzett és melyet feláldozni se hajlama nem volt, se előnyére szolgálni nem látszott. E nagy államérdekkel való harcban a protestantismus sokat vesztett belső értékben és IV. Henrik megtanulta, csakhogy másképen mint medici Katharina és V. Károly, hogy a vallási dolgokat csak eszközöknek kell tekinteni más czélokra; engednie kellett mind azon nagy birodalmi testületek engesztelhetlen gyűlöletének és Páris városának, melyek a hugenották tartományi törekvéseit elleneztek; sőt magok a protestáns lelkészek elég ildomasok voltak, hogy a királyt a katolikus egyházba való visszatérésre rávegyék. Ehhez járult még azon körülmény is, hogy a calvinismus erkölcsbirálatának terhes szigora miatt a nagyoknál sokat vesztett ingeréből. Ez inkább a polgári aristocratia szá-

mára látszott alkotva lenni, mely a nép szokásai és foglalkozásaiban osztakozott, mint a születésinek, a mely csakhamar az udvar fényéhez csatlakozott. Mihelyest azonban a magasabb társaság távoltartotta magát a calvinismustól, ugyanaz következett be, a mi Angliában: a népre szorítkozva, gyorsan kifejtette democratiai hajlamait, melyek rettegésbe hozták a kormányt. A nantesi rendelmény által a protestánsok (1598) jogot szereztek, egyházi zsinatot és világi egyházgyülekezeteket, mindenkor és mindenütt felsőbb engedély nélkül tarthatni, idegeneket gyűléseikre bebocsátani és idegen gyűlésekre képviselőket küldeni. Ezek tarthatlan jogok voltak, miután a katholikusok sem birtak ilyenekkel és azért csak bizalmatlanságot és feszültséget idéztek elő az országban. E bizalmatlanság a kegyes IV. Henrik halálával még növekedett, miután az udvar Spanyolországgal rokoni viszonyba lépett és a protestánsok irányában változott politikát követtek. Ezek sokáig különvált hatalmat képeztek, melylyel szemben ugyanazon eljárást alkalmazták, mint bármely idegen hatalommal. Saját fegyvertáruk volt, honnét tengeren a protestáns Angliának, szárazon pedig a Pfalznak nyujthattak segédkezet. A Pfalz már egy ízben, a XVI. században mint a szövetség feje szemeltetett ki Franciaország ellenében; mennyivel veszedelmesebb lehetett volna ez XIII. Lajos alatt, midőn a pfalzi gróf már el volt határozva a cseh koronát elfoglalni,

miután Ausztia csillagzata egészen elhomályosodni látszott, miután a császári korona a dicsvágyó pfalzi házra szállhatott és a Csehországban sikerült forradalom a Franciaországbeli protestánsokra nézve újabb felkelés-jeléül szolgálhatott volna, mely az országra nézve bizonyára újabb anarchiával végződik. Nem csoda tehát, hogy Richelieu, midőn XIII. Lajos és Franciaország felett uralkodni kezdett, a protestánsokat, mint a trón és az ország legveszedelmesebb ellenségei színében állította a király elé, és azért mindent elkövetett, hogy ezek politikai hatalmát, harczy erősítményeit és idegen összeköttetéseit sröszakosan megdönthesse. Vallásukat azonban nem csorbította. De mindamellet XIV. Lajos előtt úgy egyengette az utat, hogy azok Franciaországból ismét kipusztulhassanak.

Az akadályozott reactió a protestantismus ellen Németországon.

Németországon a nép megszokta, hogy minden egyházi mozgalomkor az államra nézve szenvedőleges állást foglaljon; a calvinismus nyugtalan szelleme itt sem tagadta meg magát, de igen jellemzetesen, csupán monarchiai légkörben nyilatkozott, a Franciaországgal való érintkezés következtében. Itt a tökéletlen vallásbékében egy újabb meg hasonlós csírája maradt

vissza. A katolika egyház azon elvéből, hogy a papi jószág elidegeníthetlen, és a püspökök és káptalanok csupán kezelői az egyházi javaknak, a katolikusok azon fentartást vitték keresztül, mely szerint minden püspök és főpap, a ki a protestáns vallásra tér, állását elveszti. A katolikus rendek az ekként elkobzott jószágokat visszakövetelték, a protestánsok pedig azoknak megtartása mellett fegyverkeztek. A feszültség, mely e viszonyokból származott, szintén csak átmeneti lett volna, ha a pfalzi ház guelfi politikájával Ausztriát létezését védő harcra ki nem hívja, épen úgy, mint a protestáns nagyok Franciaországban az államegység veszélyeztetésével a királyságot önfentartási küzdelemre kényszerítették. A pfalzi grófok a francia hűgottakkal folytonos viszonyban voltak; a rokon Orániakkal és a Stuartokkal összeköttetéseket tartottak fenn; calvinista buzgalmukban a protestantismus minden európai mozgalmában részt vettek, hercegeikkel tényleges részt vétettek a Franciaországban és Németalföldön folytatott háborúkban, és házukban a calvinista reformáció előmozdítását célzó nagy szövetségnek eszméjét táplálták. IV. Henrik nagy és Ausztriára nézve ellenséges terveiben a Pfalz, a protestáns szövetség élén (1608) fenyegető szerepet játszott. De még akkor is, midőn Henrik halálával a protestáns remények tünedeztek. 1618-ban Ausztriára nézve még minden kockán állott, midőn

a ház tagjai, saját magok között testvéri harcban, a protestánsok Ausztriától való elszakadásra megérve, a csehek pedig nyílt lázadásban voltak, a koronát a pfalzi grófoknak felajánlották, míg Magyarország trónkövetelővel lépett előtérbe. Akkorában a Pfalz könnyen foglalkozhatott azon tervvel, mely még a westphali béke idejében is ép úgy, mint napjainkban, mozgásba hozza Németország legerélyesebb embereit, hogy Ausztriát nemcsak a császárság méltóságából, hanem a birodalomból is ki kell szorítani, és Sully e házra nézve a legvégsőtől tartott, ha kebeléből vitéz és állambölcs császár nem származik, a ki képes legyen a birodalmat és ennek tagjait összetartani. Ennyire azonban a Ferdinándok vitézsége és állambölcsesége nem terjedt. Ez legfeljebb az V. Károlytól öröklött ravaszság és erőszakoskodás határát érte el, melynek segítségével a protestánsok fejtelenségét, a Szászország és a Pfalz, valamint a protestantismus és calvinismus között létezett meghasonlást és féltékenységet felhasználták, hogy a protestáns szövetséget megsemmisítsék, az apró ellenségeket egyenkint megdöntötték és most a helyett, hogy türelmesség által békítsenek, a helyett, hogy szabadság által egyesítsenek, a győzelem képmutató felhasználásával saját művöket semmisítették meg, miként V. Károly tette. Midőn a császár a protestantismust Pfalzban, Csehországban, Ausztriában elnyomta, az 1629-ben kiadott visszahelyezési ren-

delményben a reformátusokat az egyházi tőrésből kizárta és a vallásbéke óta elkobzott katolikus egyházi jószágok visszaadását megparancsolta, mi által egy hetven éves birtokjogot támadott meg és minden egyes birodalmi fejedelem birtokát és jövedelmét megcsonkította, világosan kitüntette azon szándékát, hogy a protestantismust, melyet Ferdinánd, Richelieu és a Stuartok egyaránt láttak karöltve a zendüléssel és anarchiával, végkép meg akarja semmisíteni. A császárnak világi rendszabályaiból azt is világosan lehetett következtetni, hogy V. Károly politikai terveinek fogantatbavételét, az államegység utáni törekvést és a császári hatalom fokozását czélozza. A birodalmi gyűléseket megszüntette; önkénnyel alkalmazott birodalmi fejedelmeket; a birodalmi rendet, mint korlátlan fejedelem, magára nézve nem tartotta kötőlezőnek; a birodalmi törvényszékeket figyelembe nem vette és néhány év alatt oly terheket rótt a birodalomra, minőket azelőtt a császárok száz év alatt sem mertek. Nem elég, hogy V. Károly példájára spanyol hadakat hozott a birodalomba, hanem, a mi azelőtt soha sem történt, nagy császári hadsereget is tartott fenn birodalmi költségen és ezzel, mintha korlátlan uralkodó volna, megszállotta az erődítvényeket és oly vezért állított élére, ki, miként Stein 1813-ban, legszívesebben végzett volna a fejedelmek- és választófejedelmekkel, hogy aztán egy új birodalmat létesítsen. Ez idézte elő Ausztria szeren-

cséjének első apályát. Szétszakította a császár és a katolikus liga között fennállott köteléket, míg ugyanazon időben Svédország beavatkozása is megtörtént, azon utolsó protestáns országé, melytől még segílyt lehetett remélni, miután még csak rövid idővel azelőtt a katolikus reactio kísérlete itt kudarczot vallott. Későbbben az angol köztársaságnak e reactio nagy mozgalma ellen alkalmazott ellencsapása lényegesen hatott a német háború gyors befejezésére és pedig a protestáns ügyre nézve kedvező eredménynyel. Az augsburgi vallásbéke a westphali béke által szentesített és a reformátusokra is kiterjesztett, a császári hatalom még egyszer szűkebbre szabott és így a birodalmi alkotmány önmagában gyöngítettén, innét kezdődve végfelbomlása bensőleg előkészített. Ehhez járult még az is, hogy ez eredmény nem csupán német erővel éretett el, mint V. Károly alatt; az osztrák befolyás gyöngítése a külföldi segítők befolyásának növelésével történt, kiknek hatalmuk német rovására gyarapodott. A lakosság millió számra veszett el a birodalomra nézve, hogy Francia- és Svédországot öregbítse; Svájc és Németalföld elszakítását helyben kellett hagyni. A császárt mint a birodalom csorbítóját szidalmazták (augustus ab augustando, non augustus ab augendo) és a mellett az Ausztria és a birodalom közé befészkelődött bizalmatlanság oly nagy volt, hogy a császár és birodalom között szövetség

létre nem jöhetett. Ez eredmény sajnálatra-méltó, de csak akkor, ha jobb lehetőségeket képzelünk; elviselhetővé válik azonban, ha azon rossz valószínűségeket tartjuk szem előtt, melyek az időben rejtettek. Ha a német elforgácsoltság és az államszövetkezési birodalmi rend, mely szokás általa nemzetben gyökeret vert, akkoriban új szerződések által nem erősbítettett, az új válás eredménytelen háborúban való kifárasztás által jogaiban fen nem tartatott és Franciaországnak Ausztria elleni vetélkedései újabban nem ébresztettek volna, akkor XIV. Lajosnak az állam és egyház terén kivívott sikerei Ausztriát új kísérletekre bírják, hogy Németországban a politikai és vallási egyeduralmat ismét helyreállítsa. Németország közvetve Ausztria által tapasztalta volna a francia politika despotikus befolyását és nem közvetlenül a szabad francia irodalom befolyását kisebb államaiban; egy úton haladt volna Ausztriával és pedig szükségképen a visszafelé vezető úton, mely Ausztriának belső megállapodásában volt, míg a XVIII. század új szellemi műveltsége által, mely Ausztriában nem igen talált utat, a feldarabolt Németország nemzeti élete egészen megifjodott.

A protestantismus elleni reactionnak legyőzete Angliában.

Ugyanazon reactio, mely Németország és Frankhonban VI. Henrik halála óta a katholicismus javára kifejlődött, Angliában a calvinismus által hozatott létre. Angolország szintén a reformáció miatt jutott folytonos surlódásba a katholikus hatalmasságokkal és ezek által majdnem erőszakosan hajtatott nagyságának útjára. A polgári Tudorok alatt ez is mint a többi germán államok, egészen belső, békés fejlődésre volt fektetve, de már a reformatio véletlen behozatala VIII. Henrik érzéki szeszélyei miatt, hogy a spanyol Katalinától elválhassék, feszültséget idézett elő Spanyolországgal, mely azóta nem szűnt meg Angliát is, miként Franciaországot cselszövényekkel, házassági tervekkel, háborúval és erőszakkal üldözni. A római szék ez ellenségeskedésben a spanyol uralkodókkal versenyzett és a pápák, III. Piustól kezdve VIII. Orbánig egy alkalmat el nem mulasztottak, hogy Angolország ellen gyűlöletet ne szitották volna. Mindaddig tehát a míg Spanyolországtól félni lehetett, a reformáció Angliában megtartotta monarchiai jellemét. E fejedelmi reformmal szemközt azonban, mindjárt eleintén, egy népszerű reform állittatott fel, melyet VIII. Henrik erőszakosan nyűgözve tartott ugyan, de a melyet VI. Edwárd

alatt Luther tanának szellemében nyújtott né- mely hitelvi engedmény által lecsillapítani igye- kezett. Midőn ezután Mária királyné a katholi- cismust visszaállítá, sok angol protestáns Német- országba és Svájcba menekült, calvinista elveket vett fel, ellenszenvet kaptak az angol liturgia és a főpapság pompája ellen, s midőn Erzsébettel a protestántismus uralma visszatért, a «reformatio reformja» sokaknál jelszóvá lett. Knox egészen a calvinista tanok szellemében reformálta Skó- tiát. E szomszéd országban a puritán és pres- byteriánus elvek erős támpontot nyertek, honnét aztán Angliába átszivárogván, itt — leginkább a kereskedők és kisbirtokosok osztályában — csak- hamar kiszorították az eddigi lutheránus nézete- ket. A demokratiai államelvek itt is nyomon követték e tanokat. A messze nyúló puritán szel- lemek, az üldözött menekvők Genfből magokkal hozták a theokratiai, ó-testamentomi buzgal- mat s kiállott szenvedéseik által fel valónak izgatva; ellenezni kezdvén az egyházi pompát, haragudni kezdtek az udvarra is; a külső con- formitás iránti ellenszenvök, melyet az állam rájuk erőszakolt, átment az államra és a római pápa elleni gyűlöletök az új, az angol trónon ülő egyházfőre, Egyház- és államban a püspök és király monarchiai kormánya helyett a zsinat és parlament népuralmi hatalmát óhajták, monar- chikusokból republikánusokká lettek. Míg Erzsé- bet élt, a puritánok még némileg tartózkodtak

a fejedelemnő iránti tekintetből, a ki velök együtt személyesen szenvedett a katholicismus alatt, az államot kifelé megvédte a pápaság és Spanyolország ellen és a reformációt és Németalföld szabadságát, szoros frigyben IV. Henrikkel, ki őt «második én»-jének nevezte, fentartotta. A királyné azonban eme politikai-vallási felekezeti iránt el volt telve azon ösztönszerű monarchiai ellenszénvvel, mely a szárazföld fejedelmein uralkodott, és melyet utána a Stuartok a végletekig vittek.

I. Jakab alatt először érzé magát az angol udvari egyház Rómától való teljes függetlenségében, és a királysággal versenyezve, a puritánokkal érezteté a maga túlsúlyát; a püspökök tetszetek magoknak az episcopatus isteni eredetében, mint a király fejedelmi hatalmában és a csupán Isten előtti felelősségben. E tantól, mely minden kötés és esküből gúnyt űzött, ép úgy iszonyodtak a puritánok, mint a királynak az udvari egyházzal való szövetségétől.

Igy I. Károly alatt is az egyházi és állami absolutismus, az érsek (Laud) és miniszter (Strafford) erőszakoskodásai, a világi és egyházi inquisitio, valamint a törvényszéki önkény karöltve jártak egymással. A király felhagyott a parlamenttel, mint Németországban a császár a birodalmi gyűlésekkel, és az országos törvényeket, még azokat is, melyeket ő maga hozott, ugyanazon kiszámított semmivel nem törődéssel sérte-

geté, mint Ferdinánd. A mint ez, birodalmi gyűlések nélkül, az egyes kerületi gyűlekezetek által, álútakon, az önkényes adókiivetést életbe léptette, ugyanúgy tett Károly a hajópénzek által történt megadóztatással. És ennek mindkét helyen állandó hadsereg fentartása volt célja, mely minden ellentállást elfojtsa. De valamint Németországon, úgy itt is, a vallásnak a visszahelyezési rendeletben történt megtámadása volt első oka a megindult változásoknak.

Midőn Laud a disszentereket elnyomta, Skótiában meg akarták szüntetni a liturgiát és így a calvinismust legszilárdabb fészében megtámadni. Ez idézte elő Skótiának lázadását és a szükségből összehívott parlament elmállását. Ha ekkor, midőn a republikánus párt, a függetlenek még háttérben állottak, és a parlamentben a mérsékelt presbyteriánus párté volt a túlsúly, a korona megmarad első engedékenysége nélkül, Angliában az állami és egyházi reform minden forradalom és reactio nélkül végbement volna. Az önkényes törvényszékek meg lőnnek szüntetve, a «habeas-corpus» okmány biztosított, az adók a parlament megszavazásától tétettek függővé, az erdészeti törvények javítottak és a normán feudalismus más jogai, az idegen uralom és hódítás jelvényei, a birtok terheltetései megsemmisítettek. Ennek megfelelt az egyházi változások. Skótiának régi lábra állított, Angliában hasonló állapot hozatott be, a milyen ma is

megvan Skótiában, a püspöki egyházalkotmány helyett a zsinati s a presbyterianus liturgia. De ily nagy változásokat a népek nem szoktak oly könnyen elérni. Uj szakadás történt a parlament és király között, és erre a republikánus párt győzött a mérsékelteken. Az európai katolikus és absolutistikus reactiót itt nagy veszély és ellenhatás fenyegette azon pillanatban (1642), midőn Ausztria Németországon legyőzetett s Richelieu a királyi teljhatalom megalapítója, Franciaországban meghalt.

Az angol egyház és államnak demokratiai átváltozása.

Most elérkezettnek látszott Angliában az idő, melyben a protestantismus demokratiai fejlődése gyökeret verjen és az anababtisták erénye, az ész országa az egyházi, állami téren létesíttessék. Nem volt hiány tüzes szellemekben, kik akkor azt remélték, hogy a föld minden nemzete Herkules oszlopaitól egész az indiai oczeánig fel fog kelni, hogy visszaszerezze az elvesztett szabadságot, melyet e sziget népe fog a világra szétterjeszteni.

A királylyal, ki egy törvényt sem tartott szentnek, a nép iránti felelősség legszigorúbb elvei szerint bántak és meg oly valódi jámbor és nagyműveltségű férfiú is, mint Milton, nyíltan merte ez eljárást helyeselni. A köztársaság életbe

lépett, de Cromwell monarchiai magatartása s hadainak katonauralma alatt meg nem szilárdulhatott. Az, a mit az elvi republikánusok, kik az ókor szellemén táplálkoztak, a nép fanatikus egyenlőség hőseivel egyetértve, a köztársaságból alkotni iparkodtak, s a mit, ha tovább fennáll, alkottak volna is, a német nép szellem ösztönszerű hatásának és a germán állameszmék fokozatos haladásának megfigyelésére nézve igen nevezetes. E republikánusok között Milton Anglia számára ugyanazon állapotokat helyezte kilátásba, melyeket a szabadság kivándorolt hősei, miután tervök Anglia hatszáz éves fennállásán hajótörést szenvedett, utóbb Amerikában megvalósítottak. A «nyugati Rómá»nak szerinte még nagyobb republikánus példaként kellene szolgálnia a világ előtt, mint Németalföldnek, sőt könnyebben is teheti vala ezt, minthogy Cromwell halála óta, látszólag semmiféle orániai házból eredő monarchiai visszaesésektől nem kellett tartania. Az emberek keresztyén egyenlőségének az új köztársaságban kell megvalósulnia, minden rendi különbségnek megszűnnie, az előjogoknak az érdem előtt meghajolniok, a tulajdonságos nagy földbirtoknak megtiltatnia (a normann rabszolgaság, melynek agráriai fékre van szüksége) s a kemény bérlő rendszernek megkönnyítenie. És miként az anabaptisták kívánták a nép élelmezéséről a kézműipar és kereskedelem ápolása, a folyók s tengerek, erdők és rétek hasz-

nálásában behozandó szabadabb rendszer által kell gondoskodni. A községekben és grófságokban alkalmazandó önkormányzatot az új szabadság lényeges elvének tekintették, nehogy a közigazgatás s igazságszolgáltatás ügyeiben valaki távolfekvő helyektől függjön. Az állam élére élethossziglan választott, vagy részenként megújítandó parlamentarizmus tanács állíttassék; de minden grófság egyesült képviselői többség útján szót emelhesse nekatanács általánostörvényei ellen, anélkül, hogy mint Hollandiában, ezek alól egyenként kivonhatnák magokat. Több souverainitás egyesülése egy köztársaságban ne képződjék, mint Németalföldön, hanem több köztársaság egyesülése egy souverainitás alatt, mely szerint, mint eddig minden germán államban, itt is szövetségi alkotmány keletkezett volna, mely ilyen sajátosságos összeköttetésében a tartományi önállóságnak az egységes hatalommal mintegy középúton állva, átmenetet képezett volna a között, a mi akkor Németalföldön már meg volt és Amerikában utóbb létrejött. E politikai változásoknak az egyháziak megfeleltek volna. Minden praelátuság, sőt minden papi rend eltöröltetett volna, a pap a község által választatott és fizetett volt, a nélkül, hogy az egyháztól kirendeltetnék, vagy az állam által neveztetnék ki. Egy oly religio létesítése vétetett célba, mely minden hitvallás és formulák határán kívül esett. Megtérni óhajtották a nonconformistákat, kik

Isten szava és lelkök sugallata szerint tisztán kívántak élni. A sectákra való osztást inkább csak óhajtották, mintsem félték volna. A vallásban az ember veleszületett igazságára, a politikában pedig veleszületett szabadságára építettek. Mert Milton, mint más calvinista gondolkozó fő, abban is előhírnöke volt a később Amerikában meghonosult azon elveknek, hogy a szabadságot nem egyes rendek s testületek szerzett jogai összegének, hanem az ember veleszületett jogának tekintette. És Salmasius követőit, az absolutismus védőit, a rabszolgaság köpnivaló alkuszainak nevezte, midőn azt állították, hogy népek és egyesek a szabadságra való igényöket elárúsíthatják.

Anglia visszaesése a monarchiába.

Akkoriban egy nagy szellem tervezhetett ugyan ily államalakulást, de a valóságban e tervnek hajótörést kellett szenvednie a kor művelődési állapotán és különösen Angliának szilárd és rég megpróbált intézményeinek ellentállásán. Megtört a kor művelődési állapotán, mert még Amerika teljesen új térein is, hol nem álltak fenn a régi korhagyományok akadályai, a puritánok nem valósíthatták meg egész következetességgel elveiket állam- és egyházban és pedig csupán politikai tapasztalás és szellemi műveltség hiányából.

Megtört különösen Anglia régi államintézményein; mert az egész nép ragaszkodott a régi formákhoz; a republikánusok száma igen csekély volt; a nemesség és papság mindenképen dolgoztak régi állásuk visszanyerésén azon országban, hol a társadalmi egyenlőtlenségeket, a hozzájuk kötött üdvös intézményeknél fogva a nép megkedvelte és a kereskedő-osztály csak a királyság alatt vélte biztonságban érdekeit. Ily körülmények között a köztársaságot csak a hadsereg tartotta fenn. Az állam szilárd rend nélkül állott fenn Cromwellnek erős, kifelé fegyver, bent pedig igazságszeretet által védő keze alatt. Hasonló zilált állapotban maradt az egyház, melyben a községek önkénye mellett a protector korlátlan-sága gazdálkodott. De maga Cromwell sem igen jól érezte magát katonáinak mindenhatóságában, a mi rendkívül jellemzi a germán természetet. Mert míg minden legkisebb román államváltozás elbizakodott katonafőnököket szokott teremteni, addig a legnagyobb germán mozgalmakban, azok fellépése vagy megakadályoztatott, vagy befolyásuk csökkent, vagy épen végkép megszűnt. Oly katonaállam, mint a Svájc, ezt soha sem tapasztalta. A folytonos harczban álló Németalföld féken tartá az orániai hősöket. Katonai államok, mint Ausztria s Poroszország, mindig kizárták a katonai befolyásokat, és Németország ép úgy nem szenvedte Wallensteint, mint Amerika nem tűrte volna Washington-t im-

perátorként. Így Cromwell is, kinek a polgári háborúban a nagy cæsari szerep jutott, önkényt iparkodott visszatérni a parlamentáris rendszerhez; szívesen visszaállította volna a monarchiát, de okosan korlátolva. Angliában a köztársaság úgy, mint a katonai absolutismus, kivételes állapot volt, melyből a nemzet a reactio mámorában visszatért a régi egyházhoz s a monarchiához, melybe ez alkalommal Skócia is beleragadtatott. Angliának ekkor ismét ki kellett ürítenie a reactio legkeserűbb poharait. II. Jakab XIV. Lajos zsoldjában, nemcsak a királyi és egyházi korlátlan hatalomra törekedett, ugyanazon kiméletlenség-gel, mint ez Francziaországban, hanem még a katolikus restaurációt is elősegíté. Először az angol és skót nonconformisták tétettek ki a legborzasztóbb üldözésnek, azután pedig, midőn a nantesi edictum megsemmisítése Francziaországban sikerült (a bourbonokhoz méltó politika), a kevéssel előbb dühösen üldözötteket szövetségbe akarták vonni a katolikusokkal az angol egyház ellen, midőn az indulgentiai nyilatkozattal és a test-acta megszüntetésével elhatározó lépések tétettek a catholicismus visszaállítására.

Írlandban a protestáns gyarmatok a katolikusok önkényére bíztak, azon szándékkal, hogy egy katolikus hatalom alakuljon, melynek segítségével remélték Angliában és a gyarmatokban az állami és egyházi alkotmányt felforgatni.

Mielőtt a királynak fia született volna, azon

hazaáruló tervre szánta el magát, hogy azon esetre, ha utóda protestáns volna, Irlandot a birodalomtól elszakítva, XIV. Lajos védelme alá helyezze. De a nép jó természete még egyszer győzött és ennek kebelében a szabadságszeretet és a protestantismus másképp vert volt gyökeret, mint Ausztriában és Franciaországban. Minden rend és párt egyesült Jakab ellen s Orániai Vilmos, kit a nemzet fejei hívtak meg, könnyű szerrel szorította ki a veszedelmes dynastiát. De még e tapasztalatok után sem kelt fel többé senki a királyság ellen, noha ennek visszaállítója csak egy szabad állam elnöke volt. Nem találkozott Angliában senki, ki az angol egyházat megtámadta volna, habár III. Vilmos Calvin tanait vallotta. Senki sem óhajtá vissza a köztársaságot, bár a szabadság azon köztársaságban vette eredetét, melynek fénye épen akkor a világ leghatalmasabb monarchiáját felülmúlta; sőt a visszaállított és megrostált alkotmány ezentúl is megtartá lényegesen aristocratiai jellemét. S mindez természetes volt azon korban, midőn a nemesség Spanyolországtól Lengyel- és Svédorszáig mindenütt új tekintélyt nyert, sőt előbbi, elvesztett állását majdnem visszaszerezte. Ez természetes volt oly országban, hol a második forradalom érdeme lényegében a papságé és a nemességé volt. De azért az alkotmány új megalakításakor nem használták fel ez érdemeiket olygarchiai és kizáró külön célok kivívására; sőt az angol

állam akkor az újabb kor vegyes alkotmányainak nagy példányképét állítá fel, melynek főbecsét legnagyobb államférfiai (Pitt) abban keresték, hogy a monarchiának és democratiának minden előnyét megtartsa és minden hiányát elkerülje.

Angol alkotmány.

—Az amerikai alkotmányban utóbb azon politikai-egyházi célú érték el, melyet Németország következetes szellemei, nem tekintve a fennálló viszonyokat, már a reformáció kezdetén megvalósítani törekedtek. Az angol alkotmányban e célú egy másik előzte meg, mely egészen más úton, ugyanazon célhoz vezetett, s melyben a fennálló viszonyokból mindaz, a mi célszerű volt, megtartatott. Mindkét államban az alkotmányok egyaránt jóhatásúak voltak; mindkettőnek szerencséje, hatalma, szabadsága, valamint alkotmányaik dicsősége versenyzett egymással. Az angol alkotmány nem egyöntetűleg, eredeti terv szerint építetett fel ugyan, de azok, a kik befejezték, egyes részeit célszerű összhangzatba tudták hozni. Századok dolgoztak rajta, de az anyag és munka minden időben a legjobb volt. Az újabb államok egyike sem mutatott fel oly normális történelmet, mint Anglia; az államfejlődés egyes szakai sehol sincsenek oly tisztán és élesen körülírva, mint épen itt. Az ó-germán